

XVIII. YÜZYIL ANADOLU VE TÜRKMEN SAHASI KLASİK ŞİİRİNDE SEVGİLİ “KÂNÎ-MAHTUMKULU ÖRNEĞİ”*

*Atf AKGÜN***

ÖZET

XVIII. yüzyıl, Türk boylarının edebiyatlarının muhtelif coğrafyalarda geliştiği yüzyıllardan biridir. Bu yüzyılda Anadolu sahasında Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olarak Anadolu ve Balkanları kapsayan bir edebiyat ortamı varlığını sürdürmektedir. Aynı yüzyıl Orta Asya Türklüğü açısından zengin Çağatay edebiyatının etkisini yitirdiği bir yüzyıldır. Orta Asya'da kalan Oğuzların bir kolu olan Türkmenler arasında bu yüzyıldan itibaren milli bir edebiyatın oluşmaya başladığı görülmektedir. XVIII. yüzyıl, Türkmen sahasında İran ile mücadelelerin yaşandığı, Türkmenler arasında birlik ve beraberliğin olmadığı bir dönem iken Anadolu sahasında Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemeye başladığı bir dönemdir. Siyasal alandaki olumsuz tabloya karşın XVIII. yüzyıl, klasik şiirin bu Türk bölgelerinde güçlü olduğu bir dönemdir. Anadolu'da Nedim, Osanzâde Tâib, Kâmi, Nahifî, Fıtnat Hanım, Neş'et, Sülbülzâde Vehbi, Kâni, Şeyh Gâlip, Enderunlu Fâzıl; Türkmen sahasında Haydargulî Türkmen, Nurmuhammed Andalıp, Devletmemed Âzadı, Şeydâyı, Şâbende, Mahtumkulu; Özbek sahasında Hüveyda, Nişâtiy, Andelib, Revnak, Râkım, Uzlet, Gaziy, Gülhaniye vb. gibi klasik şahsiyetlerle gelişen klasik şiir, bölgelere göre yerel unsurları da yansıtarak varlığını sürdürmüştür. Söz konusu Türk sahaları arasındaki mesafeye ve kimi kültürel farklılıklara rağmen buralarda gelişen klasik şiirin müşterekleri, bu Türk boyları arasındaki ortak edebî estetiği yansıması, bazı sosyal ve kültürel birliktelikleri içermesi bakımından dikkate değerdir.

Çalışmamızda, XVIII. yüzyıl Anadolu ve Türkmen sahasının iki önemli şairi Kâni ve Mahtumkulu'nun şiirlerindeki sevgili unsuru merkeze alınarak, Türk dünyası klasik edebiyatına dâir bazı tespitler yapılmış; bu bağlamda Anadolu ve Türkmen sahası klasik şiiri, metin merkezli edebiyat kuramlarından karşılaştırma yöntemi kullanılarak, XVIII. yüzyıl şartları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mahtumkulu, Kâni, Anadolu, Türkmen, Türk Dünyası Klasik Edebiyatı, Klasik Şiir.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Güney-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, El-mek: aakgun@bartin.edu.tr

DARLING IN THE CLASSIC POEM OF THE 18TH CENTURY ANATOLIAN AND TURKMEN “ EG. KÂNÎ-MAHTUMKULU”

ABSTRACT

XVIII. century, the Turkish tribes evolved in different geographies of literature is one of the century. Depending on the field of Anatolia in the Ottoman Empire in Anatolia and the Balkans whilst covering their assets to a literary environment, rich in the same century Chagatai Turks of Central Asia for centuries to lose the effect of Literature. Remaining in Central Asia, which is a branch of the Oghuz Turkmen national literature of this century is a period that begins to form. XVIII. century, Turkmen and Iranian experiencing combat, the absence of unity and solidarity among Turkmens is a period and in the field of Anatolia during this period is the period of the Ottoman Empire began to decline. Despite the negative statements in the political sphere XVIII. century classic poem is a period where it is strongest in Turkish areas. Nedim, Osmanzâde Tâib, Kâmi, Nahifî, Fıtnat, Neş'et, Sülbülzâde Vehbi, Kânî, Şeyh Gâlip, Enderunlu Fâzıl in Anatolia; Haydargulı Türkmen, Nurmuhammed Andalıp, Devletmemed Âzadı, Şeydâyı, Şâbende, Mahtumkulu in the field of Türkmen; Hüveyda, Nişâtiy, Andelib, Revnak, Râkım, Uzlet, Gaziy, Gülhaniye in the field of Uzbek and so on. developing classical poetry with classical figures by region, reflecting local elements has existed. Turkish sites and other cultural differences, despite the distance between the classic poem jointly developed around this joint between Turkish literary aesthetics reflect and contain some social and cultural unity is notable.

In our study, XVIII. century Anatolian and Turkmen poet of the two major Kânî and Mahtumkulu darling's specifications are discussed in the poem. And Anatolian and Turkmen classical poem are evaluated with a comparative approach under the terms of XVIII. century.

Key Words: Mahtumkulu, Kânî, Anatolia, Turkmen, Turkish World Classic Literature, Classical Poem.

Giriş

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin kurulması ile başlayan yeni dönem, söz konusu Türk cumhuriyetleri arasında her türlü iletişimin gelişmesine imkân tanımıştır. Bu dönem özellikle Türk dünyası dil ve edebiyat alanındaki ortak bilimsel çalışmaların geliştiği bir dönemdir. Türk dünyasının muhtelif edebiyatlarını kapsayan ortak çalışmalar, 1990'dan sonra artış göstermiş ve bu çalışmalar özellikle dil, halkbilim ve çağdaş edebiyat alanlarında yoğunlaşmıştır. Bu noktada belki de yeterince çalışılmayan alanlardan birisi klasik edebiyat olmuştur.

Türk dünyasında, Türklerin X. yüzyıldan itibaren İslâmiyet'i kitlesel olarak benimsedikleri¹ ve ilk İslâmi eserlerin XI. yüzyıldan itibaren verilmeye başlandığı düşünülürse yaklaşık dokuz asır süren Arap harfli edebî üretim içinde özellikle XIII. yüzyıldan itibaren Arap ve Fars edebiyatlarının da tesiri ile klasik bir edebiyat anlayışının hüküm sürdüğü görülmektedir. XX.

¹ Hakkı Dursun YILDIZ, **Türkler ve İslamiyet**, Kemer Yayınları, İstanbul, 2000, s.10

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

yüzyıl sonrası meydana gelen çağdaş edebiyat ortamına nazaran söz konusu dönemde klasik edebiyat bakımından oldukça güçlü bir edebî birikim sağlanmıştır. Kuşkusuz bu dönemde farklı coğrafyalarda gelişme gösteren muhtelif klasik Türk edebiyatları arasındaki etkileşim devam ederek, klasik edebiyat ürünlerinde ve özellikle klasik şiirde birçok ortaklığı da beraberinde getirmiştir. Türk dünyasında özellikle XV. ve XVI. yüzyıllar, Çağatay, Altınorda, Azerî ve Anadolu sahasındaki güçlü klasik edebiyatların birbirini etkilediği, zenginleştiği ve bu edebiyatlar arasındaki etkileşimin en yoğun olduğu yüzyıllardır. Dönemin bu klasik edebiyat sahaları arasındaki etkileşim sonraki yüzyıllarda azalma gösterse de gerek beslendikleri kaynakların ortaklığı gerekse devlet adamlarının himâyeleri ile devam etmiş ve neticede üretilen klasik edebiyat ürünlerindeki edebî tavır ve unsurlarda büyük ortaklık meydana gelmiştir.

Günümüz Türk dünyası edebiyatlarındaki benzer ve farklı unsurların daha iyi anlaşılması ve söz konusu edebiyatların birbirine yakınlaşmasında kuşkusuz klasik dönemin ve bu dönemde verilen edebî ürünlerin incelenmesi önem arz etmektedir. Çalışmamızda dönem ve zaman sınırlamasına gidilerek XVIII. yüzyıl Anadolu ve Türkmen sahasında görülen klasik edebiyat üzerine odaklanılmış, konu alanında da sınırlamaya gidilerek klasik şiirin karakteristiğini yansıtmada tipik bir unsur olan ‘sevgili’ (ma’suk) ele alınmıştır. Türk ve Türkmen edebiyatlarının klasik temsilcilerinden Kânî ve Mahtumkulu şiirlerinin örneklem olarak ele alındığı bu çalışmada, birbirinden uzak iki farklı coğrafyada gelişen klasik Türk edebiyatlarının müşterekleri, sevgili özelinden hareketle mukayese yöntemi kullanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

1990 sonrası yapılan Türk dünyası edebiyatı araştırmalarında, klasik edebiyat incelemeleri diğer alanlara göre daha geride kalmıştır. Bu durumun çeşitli nedenleri vardır. Türk dünyası klasik edebiyatlarına yönelik çalışmalarda karşılaşılan engellerden en önemlisi Türk dünyasında derin etkileri olan Sovyet asimilasyon zihniyetidir. 1917 sonrası yeniden şekillenen sosyal hayatta, birçok Sovyet bilim insanı tarafından 1917 öncesi dönem ‘Pantürkist’ veya ‘Panislamist’ olarak yaftalanarak yok farzedilmiş; öyle ki bu anlayış, Türkler arasında Türk kültürü hususunda bir redd-i miras anlayışının gelişmesi noktasına kadar varmıştır. Dolayısıyla bu yaklaşım 1917 öncesi klasik dönem eserlerine ulaşmada ciddi sıkıntılar oluşturmuştur. Esâsen bütün Türk dünyası topluluklarında gerçekleşen bu olumsuz durum Türkmenistan özelinde belirgindir. Bu hususta Almaz Yazberdiyev’in “Doğu’da Matbu Yayınların Tarihi” adlı çalışmasında Türkmenistan özelinde verdiği bilgilerden biri şöyledir:

“... Bu durum Türkmenistan Millî Kütüphanesi için de geçerlidir. Bu kütüphane kurulduğu günden (1895) beri yüzyılı aşkın bir zaman geçmesine rağmen, 1917 yılından önceki döneme âit Arap alfabesinde Türkmence yayınlanmış eserlerin birini bile saklamamıştır.”²

Türk dünyası edebiyatı araştırmalarında klasik edebiyat çalışmalarının yetersizliğinin diğer nedenleri arasında Türk dünyası coğrafyasının büyüklüğü, klasik edebiyat metinlerine ulaşımın zorluğu gibi birçok neden sayılabilir ancak bütün bu nedenlere rağmen, Türk dünyası edebiyatlarında XI. yüzyılda ilk İslami dönem eserleri³ ile başlayıp XIX. yüzyıla kadar üretilen Arap harfli klasik edebiyat ürünlerinin önemi yadsınamaz boyuttadır. İslamiyet’in Türkler arasında kitlesel kabulü ile başlayan dönemden XIX-XX. yüzyıla uzanan yaklaşık bin yıllık zaman dilimi zengin bir klasik birikimi ihtivâ etmekte ve bu birikim Türk dünyası edebiyatlarının muhtelif sahalarında birtakım müşterekleri de içermektedir. Bu bağlamda klasik edebiyat çalışmaları, Türk

² Almaz YAZBERDİYEV, *Doğu’da Matbu Yayınların Tarihi (1802-1917 Arap Alfabeli Türkmen Kitapları Kataloğu)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, s.94

³ Bu hususta M. Fuad KÖPRÜLÜ, “Fars edebiyatının çok açık tesiri altında vücuda gelen en eski Türk klasik eseri olarak Balasagunlu Yusuf’un H.462 (M.1069-1070)’de yazdığı ‘Kutadgu Bilig’i gösterebiliriz.” sözleri ile Türk dünyası klasik edebiyatının Kutadgu Bilig ile başladığını belirtir. (Bkz. M. Fuat KÖPRÜLÜ, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2009, s.191)

dünyası edebiyatlarının etki alanının büyüklüğünü ifade etmesi bakımından ciddi önem taşımaktadır.

Türkiye’de çeşitli bilim adamlarının bazı çalışmalarında, önemine oranla yeterince çalışılmamış olan bu konuya yer verdikleri görülür. Çalışmamızda ele alınan konunun önemine işaret etmesi bakımından Cemal Kurnaz’ın “*Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri*” adlı eserinde yer alan şu ifadeleri anmak yerinde olacaktır:

“Orta Asya ile Anadolu sahası arasındaki kültür ve edebiyat ilişkileri ayrıntılı olarak incelenmiş değildir. Bu konuda yapılan az sayıdaki çalışma, Ahmed-i Yesevî ve Ali Şir Nevâyî’nin Anadolu sahasına etkisi ile sınırlı kalmış gibidir. Oysa yüzyıllar boyunca devam eden bu ilişkinin bilinenlerden daha büyük boyutta olması gerekir.”⁴

“Türk dünyasında XVI. yüzyılın sonuna kadar yoğun bir şekilde süren ve daha sonraki yüzyıllarda da gitgide kaybolan ve hatta eşine bir daha rastlanmayan bir kültür ilişkisi yaşanmıştır.”⁵

Türk dünyası edebiyatlarında klasik tavrın önemine dikkat çeken araştırmacılardan bir diğeri M. Fuad Köprülü’dür. Köprülü, Türk dünyası klasik edebiyatının gelişme gösterdiği bölgeler arasında Altınorda, Anadolu, Mısır, Azerî ve Çağatay sahalarını zikreder. Köprülü, XVI. yüzyılda Mısır’da yaşayan Kıpçak şâirlerinden Seyf Sarâyî’nin çağdaşı olan bazı şâirlere yazdığı nazîrelerini içeren eserden bahsederken, Türk dünyası klasik edebiyatları arasındaki etkileşimi ortaya koymaktadır:

“... Bu kıymetli eser bize Altınorda edebiyatının inkişaf derecesi hakkında açık bir fikir vermekte ve ayrıca o devirde muhtelif Türk sahaları arasındaki medenî ve edebî münasebetlerin zannettiğimizden pek çok fazla olduğunu göstermektedir: Mesela Seyf Sarâyî, Azerî sahasının en eski ve en tanınmış şâirlerinden Hasanoğlu’nun bir gazelini kaydederek ona nazîre söylüyor; demek oluyor ki o zaman Azerî edebiyatıyla Altınordu-Mısır Türk edebiyatları arasında kuvvetli bir bağ vardı.”⁶

Edebî ürünlerin mukayeseli olarak incelenmesi ve edebiyat ürünlerindeki etkileşimin tespit edilmesi hususunda belki de günümüz dünya edebiyatları arasında en zengin örnekleri Türk dünyası edebiyatları sergilemektedir. Özellikle, karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları bakımından bu edebiyatların sahip olduğu zenginliğin idrâkinde olmak bu sahadaki çalışmaların sayısının artmasında oldukça önemlidir. Bu tarz çalışmalarda mukayeseye konu olabilecek ortak unsurlar; edebî akımlar, türler, dönemler veya önemli şahsiyetler olabilir. Türk dünyasının farklı zamanlarında yaşamış iki âbide şahsiyet olan Yunus Emre ve Mahtumukulu’nu karşılaştırdığı bilimsel çalışmasında Abdurrahman Güzel bu konuya işaret eder:

“... Farklı muhit ve zamanlarda yetişen edebî şahsiyetler arasında bulunan duygulardaki müştereklik, motiflerdeki ve ifadelerdeki benzerlik; kültürleri devletlerle sınırlayan düşünceler açısından şaşırtıcıdır. Bu düşünceye sahip olanlar, yani Türkçeyi ve Türk kültürünü, Türkiye Cumhuriyeti ile sınırlayanlar, demir perdenin yıkılışı ile birlikte ortaya çıkan Türk cumhuriyetlerinde gördüğü müştereklik karşısında hayrettedir. Hâlbuki kültürleri siyasi hudutlarla sınırlamayanlar için bu ortak noktalar, hiç de şaşırtıcı bir durum değildir.”⁷

⁴ Cemal KURNAZ, *Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s.III

⁵ Mehmet ÇAVUŞOĞLU, “Kanuni Devrinin Sonuna Kadar Anadolu’da Nevâyî Tesiri Üzerine Notlar”, *Atsız Armağanı*, İstanbul, 1976, s.75’ten naklen; Cemal KURNAZ, *Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s.1

⁶ M. Fuad KÖPRÜLÜ, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2009, s.327

⁷ Abdurrahman GÜZEL, “Yunus Emre ve Mahtumukulu’da Ortak Motifler” *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, Ankara, 1998, s.66

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

Türk dünyası edebiyatları arasında edebî etkileşimin zenginliği edebî türler, dönemler, şahsiyetler, disiplinler vb. konularda aranabilir. Söz konusu edebiyatlar arasındaki müşterek yapıyı halk edebiyatı bağlamında irdeleyen isimlerden Mehmet Temizkan ve Adilhan Adiloğlu'nun, Anadolu sahasından Yemînî ile Türkmen sahasından Andalıp'ın şiirlerinde Hz. Ali tasavvurunu ele aldıkları çalışmalarında, farklı zamanlarda ve farklı coğrafyalarda yaşayan şâirlerin yazdıkları eserlerin benzer ya da eş metin olabileceği vurgulanır. Bu durum, farklı şâirlerin aynı kültür havzasından beslenmiş olmalarının doğal bir sonucudur.⁸ Bu çalışma, aynı zamanda Türk dünyasının muhtelif edebiyatları arasındaki benzerliğin ne denli zengin olduğunu gösteren örnek çalışmalardan biridir. Halk edebiyatı için söz konusu olan bu benzerlik, klasik edebiyat ürünleri için de geçerlidir.

Çalışmamızda ele alınan konu, Klasik Edebiyat/Eski Türk Edebiyatı/Saray Edebiyatı/Divan Edebiyatı vb. adlandırmaları taşıyan edebî disiplinle ilgilidir. Çalışmamızın girişinde özellikle belirtilmesi gereken husus, söz konusu edebiyat için yapılan tanımlamaların ve bu kavramın, Anadolu ve Orta Asya sahasında daha farklı algılandığıdır. Dolayısıyla söz konusu edebî disiplin ile Anadolu ve Türk dünyasının diğer sahalarında neyin kastedildiği, "klasiklik" kavramına Orta Asya Türk edebiyatlarında yüklenen anlamın ne olduğu bu tarz çalışmalarda öncelikle ele alınmalı ve konum belirlenmesi yapılmalıdır.

Türk dünyası edebiyatları içerisinde söz konusu edebî disiplinin en güçlü olduğu Anadolu sahasında bu edebiyatın adlandırmasına yönelik farklı görüşler dile getirilmiştir. Ömer Faruk AKÜN, bu adlandırmalar arasında en yaygın olan "Divan Edebiyatı" adlandırmasına ciddi eleştiriler yönelterek diğer adlandırmaların ve bu konudaki terminolojinin yeterlik ve yetersizlikleri üzerinde durmuştur. Akün, "Divan Edebiyatı" tâbirinin yetersizliğini delillendirdiği bir bahiste konuyu Orta Asya Türk edebiyatları ile ilişkilendirerek şu hususları belirtir:

*"Divan Edebiyatı tâbiri sırf eski Osmanlı edebiyatı için ortaya atılmış ve onunla hep Osmanlı şiiri kastedilmiştir. Kendisiyle aynı estetik ve esasları paylaşan, aynı şekilde saray muhitinde gelişen, hatta ondan çok daha fazla birer saray edebiyatı olan Çağatay ve Azerî sahası edebiyatları için de aynı tâbirin bu ölçülere göre geçerli olması gerekeceği düşünülmemiştir. Ne Çağatay ne Azerî edebiyatı tarihi literatüründe böyle bir terminolojiye yer verilmiş ve ne de her iki klasik edebiyat hakkında divan edebiyatı diye bir adlandırma hatıra gelmiştir. Ancak son zamanlarda memleketimizde popüler mahiyetteki bazı eserlerde Osmanlı edebiyatına kıyasla "Orta Asya divan edebiyatı" kabilinden bazı yakıştırmalara gidildiği göze çarpmaktadır."*⁹

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Anadolu'da yaygınlık kazandığı şekliyle "Divan Edebiyatı" tarzında bir adlandırmaya Orta Asya Türk edebiyatlarında rastlamak güçtür. Bu durum çalışmamızda ele alınan Türkmen sahasında XX. yüzyıl öncesi dönemi büyük ölçüde klasik dönem olarak belirleme şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada "klasiklik" kavramının sözlük anlamını hatırlamak yerinde olacaktır.¹⁰ "Klasik Edebiyatımızı İsimlendirme Meselesi" adlı makalesinde M. Fatih Köksal konuyla ilgili belli başlı tanımlamaları irdeledikten sonra "klasiklik" kavramı için şu tanımlamayı önerir:

"Araplardan zuhur etmek üzere, önce İranlıların, ardından Türklerin yeni zevkler, estetik çeşniler ve yeni zirveler kattıkları, şekilleri, türleri, sanat telâkkisi, dünyaya bakışı ile asırlar

⁸ Mehmet TEMİZKAN, Adilhan ADİLOĞLU; "Fazilet-nâme ve Baba Röşen'de Hz. Ali Tasavvuru" **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S.48, Kış, 2008, ss.165-175

⁹ Ömer Faruk AKÜN, **Divan Edebiyatı**, İsam Yayınları, İstanbul, 2013, s.19 (Ayrıca Bkz. "Divan Edebiyatı" maddesi, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.9, İstanbul, 1994, s.390)

¹⁰ "Klasiklik" kavramı için TDK'nın Türkçe sözlüğünde "Üzerinden çok zaman geçtiği halde değerini yitirmeyen, türünde örnek olarak görülen (eser veya sanatçı); D. Mehmet Doğan'ın Türkçe sözlüğünde ise, "olgunluk, mükemmellik bakımından örnek tutulmaya lâyık eser veya tarz." ifadelerine yer verilmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

boyunca oluşmuş bir kâideler silsilesini temsil ve teşmil eden ilham kaynakları belirli böyle bir edebiyatı klasik kabul etmek ve bu isimle anmak uygun olacaktır”¹¹

Biz, Türk dünyası klasik edebiyatları çerçevesinde söz konusu kavramı “Divan Edebiyatı” kalıpları içerisinde değil sözlük anlamı bağlamında ve Batılı anlamda ele almanın yerinde olacağı kanaatindeyiz. Zira Orta Asya Türk edebiyatı tarihi incelemelerinde bizdeki divan edebiyatı, halk edebiyatı ,tekke-tasavvuf edebiyatı şeklindeki tasnifler yerine XX. yüzyıl öncesinin genel mânâda klasik dönem olarak tavsif edildiğini görmekteyiz. Bu durumda bizim çalışmamızda incelediğimiz konu bütüncül bir yaklaşımla ele alındığında “Türk Dünyası Klasik Edebiyatı” şeklinde bir adlandırmanın tercih edilmesi yerinde olacaktır.

I. XVIII. Yüzyıl Anadolu ve Türkmen Sahasında Klasik Şiir

Kânî ve Mahtumkulu özelinden hareketle Anadolu ve Türkmen sahalarında XVIII. yüzyılda varlık gösteren klasik şiiri ele alırken, bu kavramı dönemin sosyal ve siyasal şartları bağlamında değerlendirmek gerekir. XVIII. yüzyıl Türkistan’da merkezî bir otoritenin bulunmadığı bu nedenle de Türk boyları arasında siyasî çekişmelerin yoğun olduğu dönemdir.¹² Anadolu sahasına baktığımızda Osmanlı Devleti duraklama dönemine girmiş olsa da güçlü bir merkezî yapı varlığını sürdürmektedir. Bu iki farklı durum Anadolu sahasının gerek sosyo-ekonomik gerekse kültürel yönden Türkistan sahasının önünde olduğunu göstermektedir. Klasik edebiyat bağlamında yüzyıla bakıldığında Anadolu ve Türkmen sahası için bir ortaklık söz konusudur ki o da iki bölgede XIII. yüzyıldan itibaren gelişme göstermiş olan “klasik” çizginin etkisini yitirmeye başlamasıdır. Anadolu sahasında klasik şiir Şeyh Gâlip ile zirveye ulaşmış ve XIX. yüzyıldan itibaren etkisini yitirmiş; Türkmen sahasında ise Andalib, Âzadı, Şeydâyı gibi isimlerle altın çağını yaşayan Türkmen klasik şiiri Mahtumkulu’nda belli bir değişim ve dönüşümle birlikte zayıflamaya başlamıştır. Dolayısıyla her iki bölge için de XVIII. yüzyıl, klasik edebiyatın etkisini yitirmeye başladığı bir dönemdir.

Bu yüzyıldan sonra Kazak, Kırgız, Özbek ve Türkmen boyları arasında Rus tehlikesi ile birlikte millî kimliğin öne çıktığı ve edebiyata yansıdığı bir döneme girilir. Millî konulara yönelik XVIII. yüzyıl Anadolu sahası için söz konusu değildir zira güçlü bir imparatorluk ve yıllardır gelişmekte olan zengin bir klasik edebiyat geleneği vardır. Her ne kadar devlet çözülme dönemine girmiş de olsa asırlardır sürmekte olan güçlü imparatorluk geleneğinin birikimi ile henüz edebî ortam bu çözülmeden doğrudan etkilenmemiş, bilâkis bu yüzyılda rağbet gören Nedimâne söyleyiş bu büyük güçten alınan zevk ve sefânın edebiyata yansımalarını gösteren bir akım olarak Anadolu sahası klasik şiirindeki yerini almıştır.

Anadolu sahasında bu yüzyıldan itibaren edebiyatta ortaya çıkan bir akım, Türkistan coğrafyasındaki milli yöneliş kadar olmasa da yerel değerlerin yavaş yavaş önemsendiği ve mahallî konuların edebiyata yansımaya başladığını göstermektedir. Bu yüzyıldan itibaren “Mahallî konular ve günlük yaşayış edebiyata daha çok girmiş, edebî ürünlerde yerleşme görülmüştür. Böylece XVIII. yüzyılın önemli bir özelliği, edebiyatın halk zevkine yaklaşması, kendi benliğini şiire geniş ölçüde yansıtmasıdır diyebiliriz. XVIII. yüzyılda şarkı nazım şeklinin rağbet görmesi, birçok şâirin şarkı yazması, örneğin Gâlip gibi mutasavvıf bir şâirin bile divanında şarkılarının bulunması, mahallîleşme, halka yaklaşma istek ve eğiliminin bir göstergesidir. Nitekim Nedim’le Şeyh Gâlip’in hece vezni ile birer Türkü yazmaları da divan edebiyatında halk zevkine yer verilmiş olmasının bir

¹¹ M. Fatih KÖKSAL, *Klasik Türk Şiiri Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s.16 (Ayrıca Bkz. “Klasik Edebiyatımızı İsimlendirme Meselesi”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S.2, 1996, s.209-223)

¹² Ahmet DİNÇ, Ramazan ÇAKIR; “18. Asır Şair-Mütefekkirlerinden Azadı ve Mahtumkulu’nun Sosyo-Ekonomik Düşünceleri” *Turkish Studies* -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- ISSN: 1308-2140, Volume 4/3, Spring 2009, www.turkishstudies.net, Doi Number :http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.704, s.751

örneğidir. Nedim başta olmak üzere hemen bütün şâirler günlük konuşma dilini sâde ve canlı bir biçimde atasözleri, deyimler hatta bazen Arapça ve Farsça kelimelerin halk ağzında bozulmuş şekilleriyle kullanırlar.”¹³ Klasik Türk edebiyatında “Mahallîleşme Cereyanı” olarak bilinen bu akım, Türkmen sahasında Mahtumkulu'nda gördüğümüz millî bilinçle doğrudan karşılanamazsa da XVIII. yüzyıl Anadolu sahasındaki klasik şiirin de bir tür millî temâyül gösterdiğine işârettir.

Göçebeliği tamamen terk eden son Türk boylarından Türkmenler arasında yazılı edebiyatın gelişmesi geç dönemlere rastlar. Önceleri zengin sözlü halk geleneğinden istifade ile verilen edebî eserlerden sonra Mahtumkulu ile birlikte yazılı Türkmen dili inşâ edilmiş ve edebî ürünlerde millî temalar ağırlık kazanmıştır. Göçebeliği yeni terk etmiş ve millet olma yolunda ilerleyen Türkmen boyları arasında anlaşmazlıkların da yaşandığı bu yüzyıl, birleştirici bir millî üslûbun tutunması için uygun zemini oluşturmuştur.

Türkmen edebiyatında Mahtumkulu öncesi dönem, klasik tavrın daha fazla hissedildiği bir dönemdir. XIII. asırdan başlatılıp Mahtumkulu'nun dönemine kadar genişletilebilecek bu dönem, Türkmen edebiyatının en klasik devridir. “XIII. asırdan itibaren Türkmen edebiyatı büyük bir gelişme göstermiştir. Oğuz-Türkmen şiirinin koşma türünü unutmayan ve hece ölçüsü sisteminde mâhir olan, ayrıca Yusuf tipini özgün sanat usulleriyle bezeyen Ali (1183-1240), âşıkla mâşuğun aşkânâmelerini veren Harezmi (XIV. asır), teenni kullanmada önüne şâir geçirmeyen ve güzel gazelleri, rubaileri, tuyuğlarıyla şöhret kazanan Ahmet Burhaneddin Sivaslı (1345-1398), şiir söylemedeki, şiir düzmedeki büyük sanatkârlığının yanında mertliğin, sözünde durmanın sembolü olan Seyit İmadeddin Nesîmî (1370-1417), Karakoyunlu Türkmenlerinin beyi olup, zamanının çoğunu savaşlarda geçiren, fakat bize şiir divanını miras bırakan Cahânşî Hakîki-Garagoyunlu (1397-1467), Hint ve Urdu dillerini çok iyi bilmesine bakmadan, birçok şiirini Türk dilinin öz suyula sulayan Bayram Han ve başka birçok şâir ve yazar Türkmen edebiyatını kalkandıran, geliştiren söz ustalarıdır. Bu edebiyata, gazelin esas tür olarak girmesiyle birlikte aruz vezni hâkim olmuştur. Bu devrin edebiyatının hikâyeleri de Arap-Fars edebiyatından geçen mesnevi şeklinde yazılmıştır.

Ali Şir Nevâî zamanında daha da gelişen bu Türk dilli edebiyat, Kuran'da ve Arap-Fars edebiyatlarında işlenen konulara yeniden Türk dilinin لباسını giydirmiştir. Sonunda kahramanlık ve sufîlik tarzındaki hikâyelerin yeni şekilleri meydana getirilmiştir. Bu gelenek XVI-XVII. asır hatta XVIII.-XIX. asır Türkmen edebiyatında da devam ettirilmiştir.”¹⁴

XVIII. yüzyıl, Türkmen edebiyatının XV.-XVII. yüzyıllar arasında bir bakıma Çağatay sahası ile birlikte varlığını sürdürdüğü klasik dönemden sonra “klasiklik” açısından değişime girdiği bir yüzyıldır. Klasik Türkmen edebiyatı tarihinde özellikle XVII. yüzyıldan sonra görülen bu kırılmaya dâir şu tespitlere yer vermek uygun olacaktır:

“XVI-XVII. asırlarda Türkmen edebiyatının tabiatında değişiklikler meydana gelmiştir. Bu devrin Türkmen şâirleri Arap-Fars şiirinden geçen türlerden, şekillerden, aruz vezninden uzaklaşmaya başlamışlardır. Onlar, eski Türk şiirinde kullanılan koşuk (koşma; dörtlük) şeklini edebiyata getirmişlerdir. Koşuk, dörtlük ile birlikte Türkmen dilinin kâide ve kanunlarına uygun olan hece ölçüsü sistemi de yazılı edebiyata yeniden getirilmiştir.”¹⁵

İlk dönem klasik Türkmen edebiyatı güçlü Çağatay klasizminden etkilenecek şekilde gelişme gösterdiği için çeşitli kaynaklarda Özbek edebiyatı dâiresinde görülmektedir. Bu durum “Rusya ve Sovyet Doğubilmciliğinde şimdiye kadar az çok devam etmekte olan bir yanlış bakış açısı ile

¹³ Mine MENGİ, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000, s.206

¹⁴ “Halkın Rûhi Hazinesi” maddesi, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, C.X, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s.23

¹⁵ *Age*, s.23

alâkalıdır. Bu, Türk halklarının hepsi için geçerli olan Çağatayca olarak adlandırılan yazı dilindeki kitapların, eski Özbek dilindeki eserler olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Kitapların direkt olarak hangi halka âit olduğu gösterildiğinde bu kâideye uyulmamıştır.”¹⁶ Rus kaynaklarındaki bu hatalı yaklaşıma karşın, klasik dönemdeki birçok Türkmen müellifin eserinin, Türkmen edebiyatı dairesinde değerlendirilmesi gerektiğinde kuşku yoktur.

“Türkmen edebiyatının hızlı gelişme devri XVIII. asra tesâdüf etmektedir”¹⁷ ve bu yüzyılın en önemli temsilcisi Mahtumkulu temsil ettiği edebî tavırla yukarıda sözünü ettiğimiz klasik Türkmen edebiyatı ile yeni Türkmen edebiyatı arasında bir köprü olmuştur. XVIII. yüzyıl klasik Türkmen edebiyatı ciddi anlamda Mahtumkulu ile birlikte şekillenmiştir:

“Klasik Türkmen edebiyatının ilk orijinal örneklerini, devrinin oldukça aydın bir şahsiyeti olan büyük Türkmen şâiri Mahtumkulu vermiştir. Aslında Mahtumkulu’ndan önce de şiir yazarın Türkmen şâirleri vardı. Ancak bunlar şiirlerini Çağataycayla kaleme almışlardı.”¹⁸

II. Kânî (1711-1791)

XVIII. yüzyıl Anadolu sahası klasik şiirinin önemli isimlerinden Kânî 1712-1792 yılları arasında yaşamıştır.¹⁹ Kânî, XVIII. yüzyıl Anadolu sahası klasik şiir anlayışını ve dönemin özelliklerini yansıtan bir isimdir.

XVIII. yüzyıl divan edebiyatı şâirlerinden ve nesir yazarlarından olan Tokatlı Ebû Bekir Kânî’nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Çeşitli kaynaklarda Kânî hakkında verilen bilgilerin sınırlı olduğu görülmektedir. Tokat’ta doğmuş olan Kânî’nin eğitimi ve çeşitli devlet görevleri nedeniyle İstanbul, Rusçuk, Silistre, Bükreş ve Limni Adası gibi Osmanlı İmparatorluğunun muhtelif şehirlerinde yaşadığı kaynaklarda zikredilir. *“Klâsik şiir anlayışına uygun divânı yanında, manzum ve mensur letâifnâmesi ve hezliyyâtı ile çeşitli mektupları da bulunan Kânî, aynı zamanda yaşadığı yüzyılın önemli mizah ustalarından birisidir.”²⁰*

Çalışmamızda Mahtumkulu ile mukayeseye konu olan Kânî’nin dil ve üslûp özellikleri bakımından klasik anlayışı daha açık yansıttığını söyleyebiliriz. Divanında yer alan şiirlerinde divan edebiyatı nazım şekillerini ve aruz veznini kullanmış olan Kânî’de biçim yönünden klasisizme bağlılık Mahtumkulu’ndan çok daha fazladır. Kânî’nin dil ve üslûp özellikleri ve XVIII. yüzyıl şartları, onun Mahtumkulu ile mukayese edilmesinde önemli nedenlerdir.

Çalışmamızda Mahtumkulu ile mukayese etmek için Kânî’nin tercih edilmesinde Anadolu sahasında ve aynı yüzyılda varlık göstermiş olması öncelikli nedenlerimizdir. Ayrıca halk edebiyatı dil ve üslûbuna yakın olan Mahtumkulu’nun, Anadolu sahasında özellikle mahallîleşme cereyanından etkilenmiş ve halka yönelme temâyülünde olan temsilcilerden biriyle kıyaslanmasının yerinde olacağı düşünülmüştür. *“Klasik şiirin mahallî unsurlara yönelimlerinin olduğu bir dönemde Kânî’in bu tarz yerel unsurları şiire taşınması oldukça anlamlı bir gelişme olarak görülmektedir.”²¹*

Ayrıca Mahtumkulu’nun en belirgin vasıflarından biri olan “hikemî” tarzın, Kânî’de “Nâbi” ekolüne mensubiyet şeklinde görülmesi de bir diğer müşterek husustur. Bu nedenle, ele aldığımız Kânî şiirinin, Mahtumkulu’ndaki klasik şiir hususiyetlerini tespit etmemizde bize yeterli malzemeyi sağlayacağı düşünülmüştür.

¹⁶ Almaz YAZBERDİYEV, **Doğu’da Matbu Yayınların Tarihi (1802-1917 Arap Alfabeli Türkmen Kitapları Kataloğu)**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, ss.101-102

¹⁷ Samir KAZIMOĞLU, **Türk Topulukları Edebiyatı I**, Ecdad Yayınları, Ankara, 1994, s.98

¹⁸ Mehmet KARA, **Türkmence (Giriş, Gramer, Metinler, Sözlük)**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001, s.3

¹⁹ İsa KAYAALP, “Kânî” maddesi, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.24, İstanbul, 2001, ss.306-307

²⁰ İlyas YAZAR, **Kânî Divanı**, T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2012, s.3

²¹ İlyas YAZAR, **Kânî Divanı(Tenkidli Metin ve Tahlil)**, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.129-130

III. Mahtumkulu (1730-1780)

Hayatı hakkındaki bilgiler sınırlı olan Mahtumkulu'nun 1730'lu yıllarda doğduğu, 1780'li yıllarda da vefat ettiği kabul edilmektedir.²² Klasik Türkmen şiirinin en büyük temsilcilerinden biri olan Mahtumkulu, Buhara ve Hive medreseleri başta olmak üzere Orta Asyanın medeniyet merkezi olarak nitelendirilebilecek şehirlerinde iyi bir eğitim almıştır. Türkmen edebiyatının zirve isimlerinden Azadi'nin oğlu olması, onun doğu edebiyatını iyi bilmesinde etkindir. Dolayısıyla Mahtumkulu şiirindeki klasik unsurlar yetiştiği ortam ve aldığı eğitimle ilgilidir. *"İster atasından, isterse de Andelib'den yararlanan Mahtumkulu, klasik şâirlerden Firdevsî, Nizâmî, Hâfız, Nesîmî, Câmî, Nevâî, Bâbü'r gibi sanatkârların eserlerine muhabbet ve hayretini bildirir, onların sırasında ad kazanmayı özü için şeref sayar."*²³

Mahtumkulu üzerindeki kaynakların çoğunun teslim ettiği husus Mahtumkulu'nun kendisinden önceki klasik çizgi ile kendisinden sonraki edebî ortam arasında bir kırılma teşkil ettiğidir. Mahtumkulu ile birlikte Türkmen şiirindeki klasiklik yerini yavaş yavaş millî ve mahallî unsurlara bırakır ve neticede Mahtumkulu ile birlikte halk ve klasik edebiyatın terkip edildiği bir yapı ortaya çıkar. Bu hususu işaret eden Samir Kazımoğlu şunları belirtir:

*"İster Mahtumkulu'yu ve isterse de onun devamcılarını birleştiren en mühim nokta folklordur. Bedî dil materyali Mahtumkulu'nu ve onun devamcılarını klasik edebiyattan ayırıp halk edebiyatına bağlar ve şâir halk edebiyatı mevzularını yeniden işleyerek çok kıymetli eserler yaratır."*²⁴

Mahtumkulu'ndaki bu halk edebiyatı etkisine karşın, Orta Asya ve Türkmen edebiyatı mantığı içerisinde onun şiirinin klasik olarak nitelendirilebileceğine kuşku yoktur.

Klasik edebiyatla halk edebiyatı çizgisini şiirlerinde meczeden Mahtumkulu'nda her iki edebiyatın izleri görülür. Onun şiirleri arasında ninni, mani, atasözleri gibi çeşitli folklorik unsurlar olduğu gibi na'at, münâcat, gazel, kaside, murabba gibi klasik tür ve biçimler de vardır.²⁵

Mahtumkulu şiirleri, biçim ve içerik olarak ele alındığında klasik edebiyat yanı sıra tekke-tasavvuf edebiyatı veya âşık edebiyatı dairesinde de görülebilir. Mahtumkulu şiirini Türkiye'deki disiplinli mantık açısından âşık edebiyatı ya da klasik edebiyat dairesinde değerlendirmek başka bir çalışmanın konusu olabilir ancak bu noktada Türkmen edebiyatı kaynaklarının birçoğunda Mahtumkulu'nun bir klasik olarak değerlendirildiğini ve ondaki klasikliğin Türkmen edebiyatı çerçevesinde ele alındığını belirtmemiz yerinde olacaktır. Âşık ve divan edebiyatlarının bu geçişken yapısına dâir M. Fuad Köprülü *"âşık tarzına geçen klasik şiir unsurları, klasik şiirin esasen "geniş halk kitlesine en yakın bulunan, umûmî zevki en fazla okşayan" unsurlarıdır"*²⁶ diyerek bu etkileşime dikkat çeker ve vezin kullanımını konusundaki açıklamaları ile şöyle devam eder:

*"Âşıkların yalnız aruz ile yazdıkları şiirlerde değil, hece vezni ile yazdıkları manzumelerde bile, klasik edebiyattan geçen basmakalıp mecazlara, muayyen mefhumlara, İslam tarihinden ve İran mitolojisinden gelen kahramanlara ve legendarie yahut mythique motiflere sık sık tesâdüf olunmaktadır."*²⁷ Bu durum Mahtumkulu şiirini ister âşık edebiyatı ister klasik edebiyat dâiresinde görelim ondaki klasik husûsiyetin varlığını kabul etmemizi gerekli kılar. Ayrıca XVIII. yüzyılın,

²² Himmet BİRAY, **Mahtumkulu Divanı**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.9

²³ Samir KAZIMOĞLU, **Türk Toplulukları Edebiyatı I**, Ecdad Yayınları, Ankara, 1994, s.99

²⁴ Samir KAZIMOĞLU, **age**, s.99

²⁵ Erman ARTUN, *"Şair Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Sanat, Estetik ve Üslup"*, <http://turkoloji.cu.edu.tr> (E.T.20.07.2014) s.2

²⁶ M. Fuad KÖPRÜLÜ, **Edebiyat Araştırmaları I**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s.180

²⁷ M. Fuad KÖPRÜLÜ, **age**, s.180

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

gerek Anadolu gerekse Türkmen sahasında, edebî ekollerin birbiriyle benzeşime girdiği bir yüzyıl olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

IV. Kânî ve Mahtumkulu'nda Ortak Edebî Anlayışın Kaynakları

Anadolu ve Türkmen sahası klasik şiirin Kânî ve Mahtumkulu şiiri özelindeki muhtevâ ortaklığında en büyük tesir kuşkusuz İslam kültürüne âittir. Kaynağını İslam medeniyetinden alan unsurlar onların şiirlerinde tefsir, hadis, siyer vb. dinî ilimlerin yer alması şeklinde kendini göstermektedir. Özellikle Hz. Peygamberin bazı hadislerine göndermeler, ifadeyi daha güçlü kılma adına yer verilen peygamber kıssaları Kânî ve Mahtumkulu'nda bolca yer almaktadır. Özellikle “*şiirlerinin birçoğunda öğüt konusunu işleyen Mahtumkulu, bazen Hz. Peygamberin hadislerinden de yararlanır.*”²⁸

Kânî şiirinde daha somut olarak görülen İslami tesir, çeşitli dinî kavramların, Hz. Peygamber, dört halife ve birçok önemli din büyüğünün varlığı şeklinde kendisini hissettiren, Mahtumkulu şiirinin muhtevâsındaki dinî etki daha çok örtülü bir biçimde görülür. Mahtumkulu şiirlerinden birçoğunda âyet ve hadislere gönderme vardır ve bu vesileyle mânevî değer aktarımı amaçlanır.²⁹

Ele aldığımız şahsiyetlerin şiir dünyalarına nüfuz eden bir diğer önemli unsur tasavvuf kültürüdür. “*Orta Asya ve Türkiye kültürel ilişkilerinde tasavvuf hareketlerinin önemli rolü olmuştur. Orta Asya menşeli kolonizatör Türk dervişlerinin Anadolu'nun Müslümanlaşmasında önemli rol oynadıkları, sonraki yüzyıllarda da bazı şeyhlerin Osmanlı ülkesine gelerek faaliyet gösterdikleri bilinmektedir. Bunların bazıları aynı zamanda şâirdir.*”³⁰

Tasavvuf her iki şâirin şiirini şekillendiren en temel unsurlardan biridir. Mahtumkulu'nda Yesevîlik ve Nakşibendilik izleri görülürken, Kânî'nin gençlik yıllarında Mevlevîliğe intisâb ettiği kaynaklarda yer almaktadır. Bu temsilcilerin, tasavvufi ekollere bağlılığı bir mürid derecesinde olmasa da tasavvuf etkisinde kaldıkları şiirlerinden anlaşılmaktadır.

Kânî hakkında kaynaklarda yer alan bilgilerin birçoğunda onun Mevlevî olduğu ya da bir dönem Mevlevîliğe ilgi duyduğu bilgisi yer almaktadır.³¹ Kendisinin tamamen Mevlevîliğe intisâb etmediği ancak büyük oranda Mevlâna etkisinde kaldığını kendisi dile getirir:

Dervişine sahip çık ya Hazret-i Mevlâna

*İster yap ister yık ya Hazret-i Mevlâna. (s.22)**

...

Görenler Mevlevi zanneyler amma sen hakikatde

Bu köhne han-kâhun gûyiya Bektaşî babası. (s.41)

²⁸ Kenan ERDOĞAN, “Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Mahtumkulu Divanlarında Hz. Peygamber” **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.45, Erzurum, 2011, s.32

²⁹ Hasan CANKURT, “Mahtumkulu Firaki'nin Şiirlerinde Muhteva” **Turkish Studies** -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- ISSN: 1308-2140, Volume 8/9, Summer 2013, www.turkishstudies.net, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5226>, s.914

³⁰ Cemal KURNAZ, **Türkiye-Orta Asya Edebi İlişkileri**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s.204'ten naklen: Abdülkadir KARAHAN, “Horasan Kültürünün Anadolu Türk Kültürünün Gelişmesine Etkileri”, **Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri**, İstanbul, 1980, s.3-11

³¹ İlyas YAZAR, **Kânî Divanı(Tenkidli Metin ve Tahlil)**, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2010, ss.39-43

* Çalışmamızda Kânî'ye ait alıntılar İlyas Yazar'ın T.C. Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanmış olan “Kânî Divanı” adlı eserinden alınmıştır. Alıntılarının sayfa numaraları ilgili alıntının sonunda verilmiş olup eserin künyesi kaynakçada verilmiştir.

Bir mürşid-i kâmil olarak görülen Mevlâna'ya bağlılığın benzeri Mahtumkulu'nda Hoca Ahmet Yesevî ve Şâh-ı Nakşibend hazretlerine bağlılık şeklinde görülür. M. Fuad Köprülü ve Fikret Türkmen'e göre Mahtumkulu Yesevî'nin büyük oranda etkisinde kalmış bir Nakşibendî dervişidir.³² Mahtumkulu, gönül dünyasına tesir eden mutasavvıf şahsiyetleri şiirlerinde şöyle özetler:

«Ol Bahaweddindir, ol hem bir ârdır,
Ol Zeñni Babadyr, ol namydardyr,
Ol söýenşip duran tört çaryýardyr,
Maksadyň ne bolsa, sorgul» diýdiler. (s.27)*

...

Hazret Aly etgeç äleme dagny,
Kapdan Kaba gitdi hazretiň çawy,
Ýa yklym eýesi, Ahmet Ýasawy!
Meniň sahyppjamalymny gördüňmi?(s.83)

...

Bir gije ýatyrdym Şanakşy Bende,
Bahaweddin atly diwana geldi;
Hasasyn süýreyip gelmiş Buhardan,
Hak yşkynda mesti-mestana geldi. (s.29)

Kânî ve Mahtumkulu şiirindeki müşterekliği besleyen hususlardan bir diğeri de aynı kültür havzalarından beslenmiş olmalarıdır. Anadolu ve Türkmen sahası Arap ve İran kültür sahalarına komşu coğrafyalardır. Bu noktada edebî muhitlerdeki Arap ve Fars edebiyatı etkisinin zaman zaman Türk dilini gölgede bıraktığını, kimi dönemlerde de Anadolu ve Türkmen sahası klasik şâirlerinin bu diller ve edebiyatları karşısında Türk dilini yüceltikleri bilinmektedir. Bu husus söz konusu bölgelerde gelişen klasik şiirin baskın Arap ve Fars edebiyatından etkilendiğini gösterir niteliktedir. Özellikle şâirlerin yetiştikleri dönemlerde aldıkları medrese eğitiminin Arap ve Fars edebiyatı kaynaklı doğu edebiyatı ekseninde olması da bu etkiyi artırmış olsa gerektir. Bu noktada özellikle klasik edebiyat muhitinin oldukça dışında bir şâir olan Mahtumkulu'nun şiirindeki klasik hususiyetlerin Hive, Semerkand, Buhara gibi dönemin önemli eğitim merkezlerinde aldığı doğu edebiyatı bilgisine borçlu olduğu rahatlıkla söylenebilir. Özellikle birkaç şiirinde aruzu denemiş olan Mahtumkulu'nda bu tesir, almış olduğu medrese eğitimine bağlanabilir.

Çalışmamızda zaman sınırlaması ile XVIII. yüzyıl ele alınmıştır ancak çalışmamıza konu olan müşterekliğin kaynaklarını, söz konusu coğrafyalarda özellikle XIV-XVII. yüzyıllar arası yoğun bir şekilde devam eden devlet ilişkilerinde aramak da mümkündür. Uzun süre devam eden devlet münâsebetleri sonraki dönemlere de tesir etmiş zira söz konusu bölgeler büyük oranda Türk devletleri içerisinde kalmış ve çeşitli Türk devlet adamları tarafından yönetilmişlerdir. Zaman

³² Fuad KÖPRÜLÜ, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s.177; Fikret TÜRKMEN, “*Mahdumkulu ve Tasavvuf Anlayışı*”, E.Ü. **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, S.1, İzmir, 1996, s.12

* Çalışmamızda Mahtumkulu'na âit şiir alıntılarını “Magtymguly” adıyla Türkmenistan Devlet Neşriyatı tarafından 2008 yılında yayınlanmış eserden alınmıştır. Alıntılarının sayfa numaraları ilgili alıntının sonunda verilmiş olup eserin künyesi kaynakçada verilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

zaman siyasî, ticarî veya askerî alanda gerçekleşen bu etkileşimde söz konusu coğrafyaların uzaklığı etkileşime engel olmamıştır. Türk devletlerinin ve hükümdarlarının söz konusu sahalarda gelişen klasik edebiyatı da destekleyen münâsebetleri konusunda Cemal Kurnaz'dan naklen şu bilgileri vermek yerinde olacaktır:

“Bu münâsebetler XVI. yüzyılda da devam etmiştir. Bu yüzyılda İstanbul sarayı ile Safevîler, Şeybâniler hatta Hindistan'daki Bâbüriilerin sarayları arasında kültür ilişkileri hiç eksik olmamıştır. Bir coğrafyadaki edebî faaliyet diğer coğrafyalarda da yakından takip edilmiştir. Şâir Nihâlî'nin Ekber Şah'a kasideler göndermesi, Şah Tahmasb'in Osmanlı şâirlerinden Hayâlî ve Rahmi'yi takdir etmesi, Safevî tezkirecisi Sâdîki'nin Bâki ile şahsen tanışıyor olması Kanuni Süleyman ile Şah Tahmasb'in birbirlerine karşı nazîreler söylemesi bu ilişkinin boyutlarını gösteren dikkate değer örneklerdir. Kâtibî mahlaslı şiirler de yazan Seydi Ali Reis'in Hind denizlerindeki başarısız seferinden sonra karadan memleketine dönerken Hind saraylarında Nevâyî tarzında yazdığı şiirlerinde takdir görmesi, şiirlerinin Horasan ve Safevî çevrelerinde zevkle okunması üstünde durulması gereken bir konudur.”³³

Kânî ve Mahtumkulu'nun şahsında Anadolu ve Türkmen sahası klasik şiirini besleyen kaynaklar arasında Orta Asya kökenli Çağatay ya da Nevâî tesirini anmamak eksiklik olacaktır. XV. ve XVI. yüzyıllarda altın çağını yaşayan klasik Çağatay edebiyatı, Ali Şir Nevâî gibi bir temsilci ile klasik zevk ve estetiği yansıtmada zirveye ulaşmıştır. Anadolu ve Rumeli sahası klasik Türk şiirinde “Nevâî Üslûbu” olarak da anılan bu tesir üzerinde birçok değerli çalışma vardır ve bu çalışmalarda Anadolu sahası klasik şiirindeki Nevâî ve Çağatay tesiri ilmî olarak incelenmiştir. Çağatay tesirine Türkmen sahası için baktığımızda belirtilmesi gereken husus, Türkmen sahası klasik şiirinin Çağatay sahası ile uzun yıllar bir arada olduğudur. Türkmen klasik şâirlerinin özellikle XV. ve XVI. yüzyıllarda klasik Çağatay şiirinden etkilenmek bir yana doğrudan Çağatayca eserler verdikleri görülmektedir. Türkmen klasik şiirine böylesine tesir eden Nevâî ve Çağatay klasisizminin etkileri kuşkusuz Mahtumkulu'na uzanmaktadır.

V. Kânî ve Mahtumkulu Şiirlerinde Sevgili (Ma'suk)

Klasik şiirin muhtevâsında yer alan şahıs kadrosu başta “sevgili” olmak üzere oldukça zengindir. Bu şahısların varlığı kuşkusuz zengin klasik edebiyat birikimi ile ilgilidir. Bir edebî eserde şahısların yer alması edebiyat bilimi çerçevesinde bakıldığında bu şahsiyetlerin kültür tarihinde aldıkları rol ile ilgilidir. Örneğin klasik şiir bağlamında ele alındığında erkek güzelliği için Hz. Yusuf, sabır kavramı için Hz. Eyüp, zenginlik kavramı için Karun, güç ve saltanat anlamında Hz. Süleyman, İskender vb. şahsiyetlerin kullanıldığını görürüz. Klasik Türk şiirinde yer alan şahısların bir bölümü Arap, Türk, İran ve Batı mitolojisinden geçen şahıslar, bir bölümü İslam kültürünün tesiri ile peygamberler ve din büyükleri, bir bölümü devlet adamları, bir bölümü tasavvufî şahsiyetler olarak özetlenebilir. Klasik şiirin bir muhtevâ unsuru olarak ele aldığı şahıs kadrosu klasik tarzı yansıtan öğelerden biridir. Şiirin klasikliğini belirlerken “şahıslar”ın nasıl ele alınacağı kısacası bu öğelerin klasik edebiyat unsuru olarak değerlendirilmesi kuşkusuz belli bir metodoloji gerektirmekte ve söz konusu şiirlere yaklaşım belli bir yöntem kullanmayı gerekli kılmaktadır. Bu noktada Türkiye’de klasik şiir incelemelerine yönelik yapılmış belli başlı çalışmalardaki tasnifler sadece Kânî-Mahtumkulu mukayesesi için değil Türk dünyasında klasik tarzda değerlendirilebilecek birçok edebî şahsiyetin klasik şiirleri için de söz konusu olabilir.*

³³ Cemal KURNAZ, *age*, s.2

* Bu hususta Ali Nihat Tarlan, Cemal Kurnaz, Muhammet Nur Doğan vb. isimlerin klasik şiir inceleme çalışmalarında şahısların ayrı başlıklar altında incelendiğini görmekteyiz. Bu tasnifler arasında klasik şiirin şahıs kadrosunun dinî-tasavvufî şahsiyetler, tarihî-efsanevî kişilikler vb. gibi muhtelif adlandırmalar şeklinde verildiği görülmektedir.

Kânî ve Mahtumkulu'nda sevgili kavramına geçmeden önce klasik şiir için önemini vurgulamaya çalıştığımız şahıs kadrosunun, ele aldığımız şâirlerdeki genel durumuna göz atmak yerinde olacaktır. Zira Mahtumkulu'nda muhtevâda kendisini gösteren klasikliği ortaya koymada bu zengin şahıs kadrosu önemlidir. Çalışmamızda incelediğimiz Kânî ve Mahtumkulu divanlarını bu bağlamda değerlendirdiğimizde ortaya çıkan müşterek klasik şiir şahıs kadrosunu tablolar halinde şöyle gösterebiliriz:

Ahmet	Eyüp	İbrahim	Âdem
İdris	Musa	İsa	Muhammed
Davut	İshak	Yakup	Yusuf
Yunus	Süleyman	Zekeriya	Nuh
İlyas	Hızır		

Tablo 1: Kânî ve Mahtumkulu Şiirlerinde Müşterek Peygamberler

Ahmet Yesevi	Şah-ı Nakşibend	Hız. Mevlâna	Abdülkadir Geylânî
Hız. Ebubekir	Hız. Osman	Hız. Ömer	Hız. Ali
Fâtıma	Haydar	Hacı Bektaş-ı Veli	Mehdi
Şeyh Sinan	İmam Rıza	On İki İmam	Haydar

Tablo 2: Kânî ve Mahtumkulu Şiirlerinde Müşterek Dinî-Tasavvufî Şahsiyetler

Habil	Kabil	Köroğlu	Ferhat	Şirin	Rafik
Şahsenem	Âşık Garip	Arzu	Kanber	Vâmık	Azra
Filkus	Şem'un	Ruybil	Tartarus	Şah-ı Merdan	Munzere
Lokman	Leyla	Mecnun	Belkıs	Cemşit	Circis
Hatem-i Tâi	Feridun	İskender	Kârün	Kepter	Keyumers

Tablo 3: Kânî ve Mahtumkulu Şiirlerinde Müşterek Tarihî-Efsanevî Şahsiyetler

Yukarıdaki tablolarda görüldüğü üzere klasik şiirin şahıs kadrosu önemli oranda her iki şâirde de aynen yer almaktadır.

Klasik şiirin en temel malzemelerinden biri aşk kavramı ve bu kavram etrafında şekillenen sevgilidir. Klasik şiirin en önemli malzemesi olan sevgiliye âit fiziksel ve ruhsal özelliklerin şiirde işlenişi, aynı zamanda klasik şiirin estetiğini ve niteliğini yansıtan önemli ölçülerden biridir.

Klasik edebiyat dâiresinde yer alan şiirlerdeki sevgili (ma'şuk) bütüncül bir yaklaşımla ele alındığında değerlendirmeye esas olan önemli özellikleri bazı bilim adamlarının çalışmalarında muhtelif tasnifler ve izahatları ile yer almıştır.

Ali Nihat Tarlan, “Şeyhî Divanını Tetkik” adlı çalışmasında Şeyhî şiirlerinin muhtevâsına yaklaşırken sevgiliye ait unsurları tek tek ele almıştır. Bu sevgili unsurları arasında göz, zülf, yanak, kirpik, leğ, bel, ten vb. gibi görsel unsurlar ve bunların nasıl ele alındığını incelemiştir.³⁴

Klasik şâirin şiir dünyasına muhtevâ açısından yaklaşırken kullanılabilecek bir diğer önemli yöntem ise Cemal Kurnaz'ın “Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlîli” adlı çalışmasında karşımıza çıkar. Cemal Kurnaz bu çalışmasının 3. Bölümü olan ‘İnsan’ başlığının ‘Sevgilide Güzellik Unsurları’ adlı alt başlığında yirmi fiziksel özelliğe ve bu özelliklerin nasıl ele alındığına yer

³⁴ Ali Nihat TARLAN, *Şeyhî Divanını Tetkik*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, ss.63-157

vermiştir.³⁵ Bu hususta bir diğer çalışma Muhammed Nur Doğan'ın "*Fatih Divanı'nda Kültürel ve Estetik Unsurların Toplu Tahlili*" adlı makalesinde yer verdiği tasniftir. Bu çalışmada da Doğan; geliştirdiği yöntemle divan şiirinde sevgiliye ait çeşitli unsurları alt başlıklara ayırarak incelemiştir.³⁶ Bu ve benzeri tasniflere alanın diğer değerli birçok bilim adamında ve Türkiye'de yapılmış divan tahlili türündeki akademik çalışmalarda rastlamak mümkündür. Bu çalışmaların ortak noktası, sevgiliye âit değişmez güzellik unsurlarının maddeler halinde tespit edilmesi ve muhtelif şâirlerin şiirlerinde nasıl ele alındığının ortaya konulmuş olmasıdır.

Çalışmamızda Türkmen sahası klasik şiiri gibi bir alanı değerlendirirken Türkiye'deki yaklaşımlar esas alınsa da sözünü ettiğimiz bu metotlar, Türkmen ve Anadolu sahasının müştereklerini ortaya çıkarmada kullanılabilir niteliktedir. Divan inceleme metodolojisine yer veren çalışmalarda sevgili özellikleri verilirken sevgilinin fiziksel özelliklerinin belli başlıklar altında toplandığını belirtmiştik. Bu özellikler arasında göz, kaş, dudak, yanak, zülf, ağız, kirpik, gamze vb. birçok ayrıntıya inildiği görülür. Bu konuda yapılmış en genel çalışmalardan biri olan Mehtap Erdoğan'ın "*Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*" başlıklı çalışmada bu özellikler kırk beş maddede incelenmiştir.³⁷ Türkmen sahasına baktığımızda sevgilinin şiire yansımış fiziksel özellikleri noktasında böylesine bir zenginlik bulamıyoruz ancak Mahtumkulu şiirinde bu konuda elde ettiğimiz malzemenin Anadolu'da mutlaka karşılık bulunduğunu da rahatlıkla söyleyebiliriz.

Anadolu ve Türkmen sahası klasik şiirindeki müşterekleri ortaya koyması açısından "Sevgili" kavramına yönelmesi, söz konusu kavramın klasik şiir içinde ifade ettiği anlamla doğrudan ilişkilidir. Mehtap Erdoğan, divan şiiri içerisinde bu kavramın önemine dâir şu tespitlerde bulunur:

"Güneşe ve aya ışık kaynağı olan, değil bülbülün güllerin bile kendisine âşık olduğu, onunkine benzer bir güzelliği hiçbir aynanın görmediği, gâh ölümsüzlük suyu gibi olan dudaklarıyla aşıklara can veren gâh bir bakışıyla gönül ülkesini yerle bir eden sevgili, divan şiirinin yüzyıllarca anlatmaktan bıkmadığı eşsiz bir hazine gibidir. Bu müstesna güzeli yeterince tanıdığımızı zannetmek ya da onu tanımaya değer bulmamak da sanırım bu hazineye ulaşmamıza engel olan duygu ve düşüncelerdir."³⁸ Çoğu zaman fiziksel bir öge olarak görülen sevgiliye âit bu özellikler esâsen birer sembol olarak soyut kavramları çağrıştırırlar ve bu anlamlarıyla daha da önem kazanırlar. Kısacası idealize edilerek verilen bu sevgili tipinin özellikleri fiziksel bir döküman olmanın çok ötesinde mecazlar, teşbihler ve mazmunlar yoluyla her biri derin yapıda birçok remizler ve mânâlar ihtivâ eder.³⁹

Çalışmamızın önceki bölümlerinde Kânî ve Mahtumkulu'nun yaşadıkları yüzyılların, sahaların ve kendilerine âit husûsiyetlerin verilmiş olması onların şiirindeki sevgili kavramının daha iyi anlaşılmasında oldukça önemlidir; zira bir mukayese niteliğinde olan çalışmamızda şâirlerin kendilerine münhasır husûsiyetlerin teşhiri, şiirlerindeki ortaklığı ortaya koymada yararlı olacaktır.

Sevgili kavramının yerli yerine oturmasında Kânî ve Mahtumkulu'nda "aşk" kavramının nasıl ele alındığını tespit etmekle başlamak yerinde olacaktır. İlyas Yazar "*Kânî Divanı(Tenkidli Metin ve Tahlil)*" adlı çalışmada Kânî'nin aşk anlayışıyla ilgili şunları belirtir.

³⁵ Cemal KURNAZ, *Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlili*, MEB Yayınları, İstanbul, 1996, ss.214-297

³⁶ Muhammed Nur DOĞAN, *Eski Şiirin Bahçesinde*, Alternatif Düşünce Yayınevi, İstanbul, 2005, ss.247-265

³⁷ Mehtap ERDOĞAN, *Divan Şiirinde Sevgili*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013, ss.3-501

³⁸ Mehtap ERDOĞAN, *age*, s.XI

³⁹ Hüseyin GÖNEL, "*Divan Şiirinde Sevgiliye Dair*" *Turkish Studies* -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- ISSN: 1308-2140, Volume 5/3, Summer 2010, www.turkishstudies.net, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1587>, s.214

“ Kânî, aşkla ilgili duygu ve düşüncelerini, aşka bakışını ve aşk anlayışını samîmî bir üslûp içinde ele alırken kullandığı farklı imajlarla dikkat çekmektedir. Âşığın varlığının sebebi olan aşk, âşığın bütün şikâyetlerine rağmen vazgeçemediği bir unsur olarak tasavvur edilmektedir. Aşka dâir görüşlerin dile getirildiği beyitlerde şâirin bir mürşid gibi davranarak hikemî bir üslûbu tercih ettiği görülmektedir.”⁴⁰ Kânî ile Mahtumkulu'nun aşk anlayışlarının temelinde yatan benzerliklerden biri bu hikemî üsluptadır. Kânî'nin aşkı bilge bir tarzda ele aldığı gibi şiirlerinin tamamında didaktik bir tarzın hâkim olduğu Mahtumkulu da aşk karşısında bilge bir duruş sergiler. Her ikisi de aşka teslim olmanın yanında aşka dâir görüşlerini aşk konulu şiirlerinde yer vermekten kaçınmazlar. Şâirlere göre aşk bir ateştir, katlanılması zordur ve sabır gerektir:

*Aşyk ataş görse, urar ataş içre özünü,
Gül roýuna kylar nazar, tä algança gözünü. (s.460/Mahtumkulu)*

...

*Aşkın belâsından yetti hançer bana, ey, sim ü zer,
Canıma hicrin odundan bir turfe yetti derd-eser. (s.321/Kânî)*

Aşk uğrunda acı çeken ve bunu şiirlerinde sıklıkla dile getiren şâirler esâsen bu durumdan rahatsız değillerdir. Çekilen bu eziyetler onların sevgiliye ulaşma yolunda aldıkları mesafeyi artırır ve onları olgunlaştırır:

*Ýatırdym, düýş görüp, tisginip turdum,
Yşk bir müşgil işdir, okadym gördüm,
Şowhun şirin bildim, bu ýola girdim,
İmdi çäre ýokdur, dözmeli boldum. (s.104/Mahtumkulu)*

...

*Düşdüm gam-ı hicranla meyhaney-i aşka
Mahmurluk el vireli derd-i sere düşdüm. (s.184/Kânî)*

...

*Yşk ataşyna düşdüm, perwana boldum imdi,
Şowkuñ közüne köydüm, burýana boldum imdi,
Jismim kebaba döndi, girýana boldum imdi,
Genç isteyenler gelsin, weýrana boldum imdi,
Aýryldym agýarlardan, bigana boldum imdi. (s.108/Mahtumkulu)*

Aşklarının büyüklüğü konusunda her iki şâir de iddialıdır;
*Yşkym bardyr, Mejnundan altmyş esse zyýada,
Kyrk ýyl kuwwatym bardyr ders aydarga Perhada... (s.60/Mahtumkulu)*

⁴⁰ İlyas YAZAR, *Kânî Divanı (Tenkidli Metin ve Tahlil)*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.186

*Bir müslim-i müselle müñ 'aşkıyla âhımız
Tâv-hâne-i zemîn-i Buhârâyı toldurur. (s.279/Kânî)*

Kânî ve Mahtumkulu şiirlerinde aşk için ayrılığa katlanılır. Bu şiirlerde aşkla yoğrulmuş bir gurbet teması vardır. Bu tarz şiirlerinde aşk sürekli ateş ile birlikte anılır, yakıcıdır, verdiği acı ortaktır:

*Yşk derýadyr, düýbi ýok, hijran bir otdur, düýbi ýok,
Yşka meýl etgen bu otlarga ýanasydyr köñül.*

*Bilmeyen atmyş özüñ yşk oduna perwana dek,
Imdi bilmez çäresin, kim ne kylasydyr köñül. (s.168/Mahtumkulu)*

*Derletdi ten-i Kânîyi hummâ-yı firâkuñ
Sevdüm seni cânâ yine âteşlere düşdüm. (s.345/Kânî)*

*Dil gitdi gam u firkat ü mihnet saña kaldı
Lâzım olanı itdi o gayret saña kaldı. (s.210/Kânî)*

*Alduñ gönülcügüm beni koyduñ zebûn u zâr
İtdüñ hulâsa âteş-i 'ışkum sabır-güdâz. (s.305/Kânî)*

Kânî'nin şiirinde aşk ve dolayısıyla sevgili kavramı ilâhî ve beşerî boyutuyla yer almaktadır. Kânî kendisini rind olarak görür bu nedenle de onun beşerî aşkı bazı şiirlerinde ilâhî aşka evrilmiş denilebilir. Dinî ve tasavvufî yaşantıyı sadece şeklen ele almayıp dinin özüne indiklerini iddia eden rindlere benzer şekilde Mahtumkulu şiirindeki aşk da çoğu zaman ilâhî aşkı; sevgili ise Hz. Allah'ı ya da Hz. Peygamberi simgeler. Bu noktada Mahtumkulu şiirindeki muhtevâyâ dâir genel bir çerçeve çizmekte yarar vardır. Mahtumkulu şiirlerinin tematik olarak tasnif edilip; sevgiliyi aşk temalı şiirlerinde aramak uygun olacaktır.

Mahtumkulu şiirlerinin önemli bir bölümü felsefî-hikemî konulu şiirlerdir. Türkmen kocası Mahtumkulu'nun bu şiirleri tasavvufa yakın olmakla birlikte dünyevîdir ve dünya işlerini ele alır; adâb-ı muâşeret kuralları, varlık meselesi, erdemli davranışlar hatta sigaranın zararları dahi bu tarz şiirlerinde işlenir. Kimi örnekleri klasik biçimlerle yazılan bu şiirler, didaktik havanın en belirgin olduğu şiirlerdir.

Onun şiirinde en önemli çizgilerden biri de milliyet bilincidir. Vatan-millet temalı şiirler, Mahtumkulu'nu klasik şiirde ayrıcalıklı kılan husûsiyettir. Türkmen milleti bilincini inşâ eden şiirleri birlik aşlar, Türkmen dili ve tarihini yüceltici mâhiyettedir.

Mahtumkulu şiirinde sevgili tipini doğru bir şekilde konumlandırmak için Mahtumkulu şiirinde aşk konusunun genel çerçevesinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Mahtumkulu divanında ve seçme şiirlerinde gördüğümüz kadarıyla Mahtumkulu'nda üç farklı olguya sıkı sıkıya

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

bağlılık ya da sevgi söz konusudur. Bu kavramlar onun şiirlerinde açık ya da örtük bir şekilde yer aldığını gördüğümüz; “vatan ve millet aşkı, dinî-tasavvufî aşk ve beşerî aşk”tır.

Mahtumkulu'nun yaşadığı dönemde birlikte yoksun bir şekilde varlık gösteren Türkmenlerin birliğini işlediği şiirlerinde konuyu zaman zaman lirik bir tarzda ele aldığını ve bu memleket sevgisini kimi şiirlerinde “aşk” bağlılığıyla işlediğini görürüz. Bu tema onu Kânî gibi Anadolu sahasındaki klasiklerden, daha özelinde ise Çağatay sahasındaki çağdaşlarından ayıran bir özelliktir. Bu özellik ayrı bir başlık altında değerlendirilmeye müsâit bir husustur. Bu şiirlerin okuyucuda uyandırdığı sevgili imajı kuşkusuz klasik şiirin sevgili tipi değil Türkmen diyârı, memleketi ve milletidir. Bu itibarla şâirin bu tarz şiirleri sevgili tipinin aranacağı şiirler arasında değildir:

Jeýhun bile bahry Hazar arasy,

Çöl üstünden öser ýeli türkmeniň;

Gül gunçasy, gara gözüm garasy,

Gara dagdan iner sili türkmeniň. (s.230/Mahtumkulu)

Mahtumkulu şiirlerinin önemli bir bölümü de dinî-tasavvufî konulu şiirlerdir. Bu şiirlerde dinî telkinler, dervişlik, tevâzu vb. kavramlar yer alır. Tasavvufî aşkın işlendiği şiirlerin bir bölümünde aşkın ele alınması klasik şiir mantığına uygun olarak ilâhî aşk boyutundadır ve bu şiirlerde yer alan sevgili Hz. Allah veya Hz. Peygamber olarak karşımıza çıkar.

Magtymguly, dünýä köne jahandyr,

Söýüşmeklik bu dessury-zamandyr.

Jürümim çoh bolsa, keremiň kändir,

Bagyslasaň neýlär ýarym, ýa jepbar. (s.141/Mahtumkulu)

Mahtumkulu'nda klasizmin aranacağı şiirler umûmiyetle beşerî aşkın ve belli bir oranda da ilâhî aşkın işlendiği aşk temalı şiirlerdir ve çalışmamızda ele alınan şiirler de şâirin divanında bu konuda verilmiş örnekleridir.

Mahtumkulu, şiirlerinde ağırlıklı olarak tasavvufî aşkı işlemiş, derviş kimliği ile bilge bir şâir olarak karşımıza çıkmıştır. Onun şiirleri arasında bilgelik ve hikemî tarzla bezenmiş ilâhî aşkın yanında beşerî aşkı işleyen şiirler de vardır.

Mahtumkulu'nun beşerî aşkı işleyen şiirlerinde genellikle klasik bir tavır görülür. Klasik bir âşık tiplmesi onun özellikle beyitlerle yazılmış gazel ve kaside biçimindeki şiirlerinde ya da murabba, muhammes, müseddes vb. diğer klasik nazım biçimleri ile yazılmış şiirlerinde karşımıza çıkar. Bu şiirlerindeki sevgili tamamen klişe özellikleri ile yer alır:

Janyň berseň, jaýyzdyr beýle sypat mahbuba;

Hiç görmedim anyň deý başy dogry, göwsi taý. (s.78/Mahtumkulu)

...

Eý ýaranlar, bir ýüzi gül, aýa aşyk bolmuşam,

Barçalar maksady gül ragnaýa aşyk bolmuşam.

Bilbilem bag içre, bir gowgaýa aşyk bolmuşam.

Özi gayyp, zülpleri ýeldaýa aşyk bolmuşam,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

Menzilim bag içredir, sähraýa aşyk bolmuşam.

...

Bilmenem, ne bahrydyr, bes ne muazzym dagdyr,

Aldy könlüm, gitdi aklym, ten mydam näçagdyr,

Nisbet etmek bolmas any, gumry, bilbil zagdyr,

Aý garaz, her zülþüne ýetmiş müň är tussagdyr,

Kaddy-kamaty belent, zybaýa aşyk bolmuşam. (s.98/Mahtumkulu)

Mahtumkulu şiiirlerinde klasik bir âşık tipi ile karşımıza çıkar, divan şiiirindeki âşığa benzer klişe yapısı ile bu aşık rakiplerle mücadele halinde olan, ma'şuğu için her şeyi göze alabilecek bir karakterdedir:

Dözmenem, doýmanam, durmanam, eý ýar,

Bu saky dowründen içmeýen jamym.

Jamy meý sungudyň görmesin agýar,

Gelmenem aklyma, görmeýen känim. (s.144/Mahtumkulu)

Mahtumkulu, aşk şiiirlerinin bir kısmında gördüğümüz âşık tipinde ise ruhsal açıdan tamâmen bir teslimiyet hâli ile karşımıza çıkar. Mahtumkulu'nun dünya işlerindeki yiğit nidâsı, onun ilâhî aşkı konu edindiği şiiirlerinde yerini yumuşak bir edâya bırakır:

Eý ýaranlar, musulmanlar,

Däli köñül joş olmasyn;

Ýene bir ýagşy ýigide

Ýaman hatyn duş olmasyn. (s.318/Mahtumkulu)

Bu bağlamda derviş Mahtumkulu'nun beşerî aşkı konu alan Mahtumkulu ile ciddi farklılık arz ettiği söylenebilir.

Kânî ve Mahtumkulu hayatları ve eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla aşkı yaşamış kimselerdir. Mahtumkulu içinde bulunduğu sosyal şartların tesiri ile daha temkinli iken Kânî içinde bulunduğu sosyal şartların tesiri ve gücü ile aşkı sınırsız yaşamış, zevk ve sefa içinde olmuştur. Aralarında edebî estetik ve nicelik açısından ciddi farklar vardır; ancak bu farklılıklar içerisinde varlığını korumuş ortaklıklar önemlidir.

Mahtumkulu ve Kânî şiiirlerinde de âşık ve ma'şuk için kullanılan ifadeler şöyledir:

Âşık	Ma'şuk
Yâren	Yâr
Mert	Cânan
Yiğit	Ma'şuk
Garip	Güzel
Bigâne	Dilber
Dost	Peri
Kul	Mahbub
Bezirgân	

Tablo 4: Kânî ve Mahtumkulu Şiiirlerinde Âşık ve Ma'şuk İçin Kullanılan İfadeler

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

Bu ifadeler arasında çeşitliliğin Kânî’de daha fazla olduğu ve Mahtumkulu’nda üslûp gereği âşık için “yiğit ve mert” gibi ifadelerin daha sık kullanıldığı görülmekle birlikte bu sıfatların aynen kullanıldığını görmekteyiz.

Örneklerini artırabileceğimiz bu isimlerden ma’şuk’un her ikisinde benzer ifadelerle yer aldığını aşağıdaki alıntılarda görüyoruz:

Çü ‘âşık cân görem dirse bedensiz

Aña ma’şuk dir cân biz beden siz. (s.314/Kânî)

...

Ma’şukdan gelir taleb-i vasla arzu

Kânî o şuh vaslını hep istemek diler. (s.265/Kânî)

Magtymguly - bir mahluk, men aşykam, sen - magşuk,

Ger diýseň geregiň yok, barayyn kaýan, eý dost! (s.118/Mahtumkulu)

Sevgilinin fiziksel özelliklerine eğildiğimizde söze Kânî ile başlamak yerinde olacaktır zira o hem nitelik hem de nicelik olarak aşkı ele alan şiirlerde Mahtumkulu’ndan üstündür. Klasik şiirde kuşkusuz en önemli şahıs “sevgili”dir. Sevgili, çoğu zaman şâirin ilhamı, acısının veya neşesinin kaynağı ve âşığın yegâne meşgûliyetidir. Sevgilinin klasik şiirde oynadığı bu büyük rol, klasik şiirin dünyasının bilinmesinde ve kavranmasında ona önemli bir yer vermektedir.

Klasik şiirde sevgili/ma’şuk klişe olmuş fiziksel özellikleri ile yer alır görünse de bu değişmez görünüm özellikleri esâsen teşbih yoluyla derin mânâlar içermektedir. Klasik şâirlerin sevgilinin bu değişmez özellikleri üzerinde ısrarla durmaları boşuna değildir. Sevgiliye âit bu fiziksel özellikler arasında göz, kaş, dudak, yüz, yanak, kirpik, gamze, boy ve bel gibi birçok güzellik unsuru benzer teşbih kadrosu ve mecazî anlam ile birlikte şiirde yer etmiştir. Çalışmamıza konu olan iki şâirin şiirlerinden elde ettiğimiz bilgiler neticesinde her ikisinde de görülen unsurlar üzerinde durulmuştur. Kânî ve Mahtumkulu divanları mukayeseli olarak incelendiğinde sevgiliye âit müşterek unsurların neler olduğu aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Göz	Boy	Yüz	Saç
Kaş	Ağız	Kirpik	Dudak
Gamze	Zülf	Diş	

Tablo 5: Kânî ve Mahtumkulu Şiirlerindeki Sevgilinin Müşterek Güzellik Unsurları

Çalışmamızda ele alınan güzellik unsurlarının yukarıda yer verilenlerle sınırlı olması elbette söz konusu şâirlerin şiirlerinde diğer güzellik unsurlarının olmadığı anlamına gelmemektedir. İki divanda da yer alan bu unsurların seçilmesi sûretiyle müşterekliğin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Bu unsurlarla ilgili olarak tespit ettiğimiz örneklerin hepsini vermemiz çalışmamızın hacmini artıracığından tespitlerimizi vurgulayacak belirgin birkaç örneğe yer verilmesi uygun görülmüştür. Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde müşterek unsurların örnekleri ve sonuç kısmında ne şekilde ele alındıkları üzerinde durulacaktır.

V.1. Çeşm/Göz

Mahtumkulu	Kânî
Waspyňa umyt etgen üzümüş elin janyndan, Çeşmiň jellady-jahan, gaşyňdyr keman, eý dost. (s.117)	Gördüm sakız kızını yaňaklar kızıl kızıl Gözler siyeh o la'l dudaklar kızıl kızıl (s.30)
Aşyk, gulak goýgul söze, Syýa zülp ýaraşar ýüze, Sürme çalyň gara göze , Bizden ki uýat eýleyir. (s.124)	Gönül ebrû-siyeh çeşm-i siyâhı sürmeli ister Rakîb-i rû-siyâhı ol ârâda sürmeli ister (s.298)
Zybansyz dahanlar, görüksiz ýüzler, Syýa gaş, ok kirpik, ol gara gözler . Hiç ýersiz gürrüňler, manysyz sözler Hylwatdan daş çykar, gün-u lal gözlär. (s.552)	Agardı dü- çeşm-i siyehüm gözlemelerden Gül-handeye dil-beste iken aglara düşdüm (s.347)
Sebâp boldy ýanan jana, Jellatdyr gara sözleriň: Ýetirmez nurbat-amana, Jellatdyr gara gözleriň . (s.617)	Sermeye hasret ola güşe-i çeşm-i siyehüň Tâb-ı nezzâreyi gözden çala düzd-i nigehüň (s.437)

V.2. Ağız/Dehan

Mahtumkulu	Kânî
Ýara ýaraşar üç müçe, Sypatyn söýlerem ençe. Lebi şeker, agzy gunça, Ol zülpi tardan aýryldym. (s.138)	Amân açdurma agzın gonçenüň sen Dahı nev-restedür bilmez amânı (s.190)
Kamaty serwi dek nâzik bedenler, Zibi-zenehdanly, gunça dahanlar , Gül periler, ýüzi simin-u tenler, Älemde şat olup gülâni bolmaz. (s.523)	Kânî o ay çehrelü hürşid behrelü Niçün gazabla agzına ayı toldurur. (s.280)

V.3. Dudak/Leb

Mahtumkulu	Kânî
Ýara ýaraşar üç müçe, Sypatyn söýlerem ençe. Lebi şeker, agzy gunça, Ol zülpi tardan aýryldym. (s.138)	Şîrîn mezâk-ı büse-i la'l-i leb olmaduk Şu hokkada ‘acep şekerüň yok midur senüň (s.161)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

V.4. Zülf

Mahtumkulu	Kânî
Özge aşyklaryň olsa paýy-bendi zül püne, Men garyp bende oňa, hem aýagy, hem elidir. (s.25)	Zülf -i siyehüň silsile-i câna tolaşdı Tarf-ı külehüň güşe-i îmâna tolaşdı. (s.411)
Bilmenem, ne bahrydyr, bes ne muazzym dagdyr, Aldy könlüm, gitdi aklym, ten mydam näçagdyr, Nisbet etmek bolmas any, gumry, bilbil zagdyr, Aý garaz, her zül püne ýetmiş müň är tussagdyr, Kaddy-kamaty belent, zybaýa aşyk bolmuşam.(s.98)	Serden ki ser-i zül f-i siyeh-târî çözüldi San tâcir-i mülk-i Hotenüň bârı çözüldi. (s.451)
Eý peri, zül püň beri, walla seniň deý huplary; Aýdyýar Magtymguly, bes pişekârem, dogrusy.(s.112)	Hayli ‘uşşâk koki aldı seniň zül fünden Kokdılar gayri o kokmuşları bu bû götürür.(s.32)
Görenlerniň gözi doýmaz, görmegen arman çeker, Roýuna maýyl bolup men, tütünim asman çykar, Bagy içre bolsam hasyl, alnymdan reyhan çykar, Syýa zül pi kâkilinden gözöl zerefşan çykar, Zerefşan dahyl emesdir, Nil ummanym bar meniň.(s.444)	Bâdeyi virme susuz baňa ki ol su götürür Zül füni baňa kokutma çelebüm bu götürür.(s.291)
Asly behişt-sünbülür gül ýüzünde zül pleri, Erem içre biten narlar oğşamaz bu naryma. (s.565)	

V.5. Boy/Kadd

Mahtumkulu	Kânî
Ýörsen, ýarym, guwana men Serwi kamat boý laryňa; Gülden puşuş ýaraşypdyr Ajap rahat boýlaryňa. (s.126)	Gül ruhlaruňa nâzir iken zülfüň ilişdi Âzâd-ı serv kadd üň iken baglara düşdüm (s.31)
Otly lybas geýen göwün yşyklar, Şasyz ýowuz düşen tagty-köşükler, Ýar diýip sergezdan pakyr-aşyklar, Uzyn boý , gara göz, inçe bil gözlär. (s.552)	Kadd üň hevâsına düşeli râhat olmadum Oldı bu kıssa giderek ey serv-kadd-dırâz. (s.305)
Bilmenem, ne bahrydyr, bes ne muazzym dagdyr, Aldy könlüm, gitdi aklym, ten mydam näçagdyr, Nisbet etmek bolmas any, gumry, bilbil zagdyr, Aý garaz, her zülpüne ýetmiş müň är tussagdyr, Kaddy -kamaty belent, zybaýa aşyk bolmuşam.(s.98)	O kadd ü kâmet ile sen cemâlüň ‘arz kıldukca Göñül Mansûr-âsâ turma ber-bâlâ-yı dâr ağlar. (s.264)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

V.6. Gamze

Mahtumkulu	Kânî
Bir dilbere duş boldum, gamzasy ok, gaşy ýaý; Gün haýrandyr görkünden, hyjalatda dolgan aý.(s.78)	Virirdi bir söz ile cânını saña ‘âşık Ne var o gamze -i hun-rîz arada kan idecek (s.325)
İň jellatdyr, tilleriň aýýar, Gamzaň bimar eder, yüzleriň timar, Mansur belasyňa bolsam giriftar, Giderem sen sary, süýreýip hamym. (s.144)	Almış yine ortaya dili gamze vü müjgân Hançer kılıç üstünden aşar dem dem içinde (s.32)
Köňüller köşgünde hyýalyň hany Öwladý-hünkara meňzâr hökümlü. Aşyk çekse nalany, Ýada salar lälâni, Gamza salar talaňy, Ýerde peşe, padşany, Hudaýymyň halany, Kirpiğiň ok, gaşyň yaydyr çekimli. (s.110)	Sefer eyler harem-i câna civânân saf saf Cân virür gamzesine ins degül cân saf saf Kurulur ‘ışka hep ma‘reke-i cân saf saf Müje haylin dizer ol gamze-i fettân saf saf Güyyâ cenge turur nîze-güzerân saf saf (s.240)

V.7. Kaş/Ebru

Mahtumkulu	Kânî
İstemez ýarym meni, ol ýara zarym ýok meniň, Galmyşam haýran olup, gaýry mydarym ýok meniň, Aldy janyň yşkyň ody, ygtyýarym ýok meniň, Gelse, aklym dagydar, gitse, kararym ýok meniň, Kirpigi ok, gaşlary ol ýaýa aşyk bolmuşam. (s.99)	Heçr ile rûz u şebüm fark itmeden koydu beni Sîne-i sâfuň beyâzı kaşlarynuň kâresi (s.402)
Waspyňa umyt etgen üzmüş elin janyndan, Çeşmiň jellady-jahan, gaşyňdyr keman, eý dost. (s.117)	Nigâh-ı yâra karşı karşı varmak kahramanlıkdur Kemân-ı ebrevân kahrını çekmek pehlevânlıkdur.(s.424)
Zybansyz dahanlar, görüksiz yüzler, Syýa gaş , ok kirpik, ol gara gözler. Hiç yersiz gürrüňler, manysyz sözler Hylwatdan daş çykar, gün-u lâl gözlâr. (s.552)	Bir kaşlary yâ dil-ber-i sîmin-bere düşdüm Peykân-ı ser-i tîrine sînemgere düşdüm (s.339)
	Göñül ebrevân -siyeh çeşm-i siyâhı sürmeli ister Rakîb-i rû-siyâhı ol ârâda sürmeli ister.(s.298)
Bir dilbere duş boldum, gamzasy ok, gaşy ýaý; Gün haýrandyr görkünden, hyjalatda dolgan aý.(s.78)	Nâzum çeker mi var deyu itme müjeň girih Ebrevân laryň yayın çekerüň yok midur senüň. (s.161)

V.8. Bel

Mahtumkulu	Kânî
Pyragy, sözüňden matamdyr iller, Sözlemez, lal boldy, gör, asal tiller, Gara göz, güler yüz, çoh inçe biller , Bitakat eğilip, dünýä, goluňdan. (s.563)	Çıkmış beline belki de tâ sîne neş’eler Gül-gün kemer-misâl kuşaklar kızıl kızıl (s.336)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

V.9. Saç

Mahtumkulu	Kânî
Aýryldym gunça gülümden, Syýa saçy sünbülünden, Hoş owazly bilbilimden, Şirin güftardan aýryldym. (s.138)	Bir kez tağtmasun saçın ol Leylî-i cemâl Mecnunları tağı taşı sahrâyı toldurur. (s.279)
Her kim suluw men diýr, ygtybar olmaz, Sünbül saçy, gylça bili bolmasa. Ýürekleri at başy dek batyrlar, Hatynça yok, at-ýaragy bolmasa. (s.148)	O kim evvel olur şâne-zen-i gîsû-yı isti'dâd Misâl-i sünbül-i ter saç bulmaz aňladuk bildük.(s.333)

V.10. Kirpik/Müjgan

Mahtumkulu	Kânî
Zybansyz dahanlar, görüksiz yüzler, Syýa gaş, ok kirpik, ol gara gözler. Hiç yersiz gürrüňler, manysyz sözler Hylwatdan daş çykar, gün-u lal gözlâr. (s.552)	Almış yine ortaya dili gamze vü müjgân Hançer kılıç üstünden aşar dem dem içinde (s.32)
Köňüller köşgünde hyýalyň hany Öwladý-hünkara meňzâr hökümlü. Aşyk çekse nalany, Ýada salar lälâni, Gamza salar talaňy, Ýerde peşe, padşany, Hudaýymyň halany, Kirpigiň ok, gaşyň ýaýdyr çekimli. (s.110)	Ne nâzük cilvelerle gülmişidüň geldigün günler Ser-i peykân-ı müjgânıňla bagrum deldigün günler (s.297)
İstemez ýarym meni, ol ýara zarym yok meniň, Galmyşam haýran olup, gaýry mydarym yok meniň, Aldy janyň yşkyň ody, ygtyýarym yok meniň, Gelse, aklym dagydar, gitse, kararym yok meniň, Kirpigi ok, gaşlary ol ýaýa aşyk bolmuşam. (s.99)	Te'sirde her gamze birer tîr-i hevâyî Müjgânlar ammâ ser-i süzen gibi olsa. (s.370)

V.11. Yüz/Rû

Mahtumkulu	Kânî
Asly behişt-sünbüldür gül yüzünde zülpleri, Erem içre biten narlar ogşamaz bu naryma. (s.565)	Gül anuň gonçesi gonçe lebînüň rencesidür Ne kadar medh iderseñ de o gül-rû götürür (s.292)
Eý peri, men aşygam saña, ýanaram, dogrusy; Görmeginçe gül yüzüň, bikararam, dogrusy.(s.112)	O yaluň yüzli kömür gözli büt-i âteş-hû Yanmadın yanına yaklaşmaga bir kimse mi kor. (s.221)
Aşyk ataş görse, urar ataş içre özünü, Gül roýuna kylar nazar, tâ algança gözünü. (s.460)	

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

V.12. Dil/Zeban

Mahtumkulu	Kânî
Dostlaryňa bu işler biwepalyk imesmi? Janga jebriň artdyrdyň, açdykça zyban , eý dost.(s.117)	Tekellüm eylemege var mı nâzdan ruhsat Zebâne-i sitem anda zebân dehân mı kodı.(s.409)
Gözleriň jellatdyr, tilleriň aýýar, Gamzaň bimar eder, yüzleriň timar, Mansur belasyňa bolsam giriftar, Giderem sen sary, süýreýip hamym. (s.144)	Dilini çiyneyerek nâz iderek Kânîye Şekkerin harf-i zebânın gevenüm hiş geldüň.(s.332)

Sonuç

Sevgiliye âit fiziksel unsurları genel olarak değerlendirdiğimizde Kânî ve Mahtumkulu'nda saç, zülfü ve gözü siyah bir sevgili karşımıza çıkar. Sevgili bu özellikleri ile Anadolu ve Türkmen sahasında yaygın olan kadın tipiyle örtüşür.

Her iki şâirde de en çok zikredilen güzellik unsuru sevgilinin gözleridir. Siyah renkli bu gözlerde şâirlerin sürmeyi özellikle tercih ettikleri görülür. Sevgilinin en etkileyici yeri gözleridir. Şiirlerde genellikle gözle birlikte ele alınan kaş da siyahtır ve hilâl, kalem ve yay gibi teşbihlerle birlikte anılır. Teşbihlerdeki ortaklıklar arasında en dikkat çekici olanı her iki şâirin de dudağı şeker, boyu servi, ağzı gonca ve saçı sümbül ile birlikte anmaları ve bu unsurlara teşbih etmeleridir.

Sevgili âit özelliklerin âşıқта uyandırdığı etkiye dâir önemli bir ortaklık sevgilinin genellikle gamze, kaş ve kirpiği ile yapılan teşbihlerde görülmektedir. Bu unsurların her iki şâirde de aşığa ızdırıp verici bir nitelikte teşbih edilmesi klasik şiirin genel özelliklerindedir. Mahtumkulu'nun “*bir güzele duş geldim gamzesi ok, kaşı yay*” dizesinde dile getirdiği sevgilinin bu özelliklerinin, Kânî'nin “*ser-i peykân-ı müjgânuñla bagrum deldigüñ günler*” dizesinde gördüğümüz gibi aşığın bağrını delen birer savaş âleti gibi düşünülmesi klasik şiirin sevgili tasavvurundaki bazı tarihî nedenlere bağlanabilir. Kânî ve Mahtumkulu gibi esâsen her ikisi de Türkmen olan bu şâirlerin şiirindeki sevgilinin bu vasıflarının klasik şiirin kaynakları arasında yer alan Arap ve Farslar arasındaki “Türk” imajından mülhem olduğunu iddia eden Ömer Faruk Akün bu hususta şunları belirtir:

“*Sevgilinin sert karakterini aksettiren güzelliğinin bu çarpıcı hüviyeti, esasını Ortaçağ Arap ve Fars dünyasının Türk imajından almaktadır. Halife ordusundan başka diğer İslâm devletleri hizmetindeki, o devirde çok moda olmuş Türk gulâmları etrafında Arap ve Fars edebiyatlarında teşekkül eden güzellik tasavvuru, bu silâhlı ve vurucu yönüyle, divan şiirindeki sevgilinin prototipini meydana getirmiştir. Arap ordularının Orta Asya istikâmetindeki fetihlerinden başlayarak Abbâsîler zamanında en yüksek noktasına varan temaslar içinden doğan Türk takdirkârlığında, fizik güzellikleri ve dürüst karakterleriyle büyük ilgi ve güven toplamış genç Türk gulâmlarının başlı başına bir rolü olmuştur.*”⁴¹

XVIII. Yüzyıl, Türkmen sahasında “millîleşmeye” doğru gidilen bir dönem iken Anadolu'da buna benzer olarak “mahallîleşme” ekolünün klasik edebiyatta kendisini hissettirdiği bir dönemdir. Türkmen klasik edebiyatı bu yüzyıl öncesi teşekkül etmiş ve gelişmiş olsa da bu dönemde klasizmin millî bir havaya büründüğü görülmektedir ki Mahtumkulu bunun tipik bir örneğidir.

⁴¹ Ömer Faruk AKÜN, “Divan Edebiyatı” maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, C.9, İstanbul, 1994, s.416

Aşk ve sevgili kavramları etrafında ortaya koyduğumuz müşterek unsurlar, Türk dünyasının muhtelif boyları arasındaki mesafeler, sınırlar ve ideolojik kısıtlamalara rağmen klasik edebiyat birikiminin zenginliğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu zenginliğin en en önemli yönü kuşkusuz Türk kültürünün devamlılığını ve yaygınlığını gösterir nitelikte olmasıdır. “Türk dünyası klasik edebiyatı” bağlamında yapılan çalışmalar, XIII-XVIII. yüzyıllar arası varlık gösteren klasik Türk edebiyatının sınırlarının Anadolu ve Rumeli sahaları dışında ne kadar geniş olduğu ve etki alanının diğer Türk boylarının edebî verimlerine tesir edecek derecede büyük olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Türk dünyası edebiyatı araştırmalarında klasik edebiyat yaklaşımıyla yapılacak olan çalışmaların Türk dünyası edebiyatlarının bir başka yönünü ortaya çıkaracağı muhakkaktır.

Mahtumkulu şiirinin şekil ve muhtevâsında klasik edebiyat tesiri oldukça belirgindir. Bir muhtevâ değerlendirme çalışması olan bu makalede, Mahtumkulu şiirleri biçim yönünden ele alınmamıştır. Mahtumkulu şiirlerinde şekil özellikleri bakımından görülen klasik edebiyat tesiri, hâlihazırda bir başka çalışmamızda incelediğimiz bir konudur. Mahtumkulu ve Kânî'nin şiirindeki klasik muhtevâyı “sevgili” bağlamında ele aldığımız bu çalışmada, söz konusu şâirlerin klasikliğinin aynı seviyede olmaması, muhtevâyı ele aldığımız çalışmamızda ortaklıkları ortaya koymaya engel değildir. Bu bağlamda klasik şiirin en önemli unsurlarından sevgili kavramının her iki şâirde görülen müşterek unsurları, Türk dünyası klasik edebiyatının, XVIII. yüzyıl gibi Türk boylarının edebiyatlarının birbirinden tamamen ayrıldığı ve farklı coğrafyalarda geliştiği bir yüzyılda dahi ne denli zengin ve müşterek olduğunu gösterir niteliktedir.

KAYNAKÇA

- AKÜN, Ömer Faruk, **Divan Edebiyatı**, İsam Yayınları, İstanbul, 2013.
-, “*Divan Edebiyatı*” maddesi, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.9, İstanbul, 1994.
- ARTUN, Erman, “*Şair Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Sanat, Estetik ve Üslup*” <http://turkoloji.cu.edu.tr> (E.T.20.03.2014).
- BİRAY, Himmet, **Mahtumkulu Divanı**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- CANKURT, Hasan, “*Mahtumkulu Firaki'nin Şiirlerinde Muhteva*” **TURKISH STUDIES** - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- ISSN: 1308-2140, Volume 8/9, Summer 2013, www.turkishstudies.net, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5226>
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, “*Kanuni Devrinin Sonuna Kadar Anadolu'da Nevâyi Tesiri Üzerine Notlar*”, **Atsız Armağanı**, İstanbul, 1976.
- DOĞAN, Muhammed Nur, **Eski Şiirin Bahçesinde**, Alternatif Düşünce Yayınevi, İstanbul, 2005.
- DİNÇ, Ahmet - Ramazan ÇAKIR, “*18. Asır Şair-Mütefekkirlerinden Azadî ve Mahtumkulu'nun Sosyo-Ekonomik Düşünceleri*” **TURKISH STUDIES** -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- ISSN: 1308-2140, Volume 4/3, Spring 2009, www.turkishstudies.net, Doi Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.704>
- ERDOĞAN, Kenan, “*Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Mahtumkulu Divanlarında Hz. Peygamber*” **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.45, Erzurum, 2011.
- ERDOĞAN, Mehtap, **Divan Şiirinde Sevgili**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

- GÖNEL, Hüseyin, “*Divan Şiirinde Sevgiliye Dâir*” **TURKISH STUDIES** -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- ISSN: 1308-2140, Volume 5/3, Summer 2010, www.turkishstudies.net, Doi Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1587
- GÜZEL, Abdurrahman, “*Yunus Emre ve Mahtumkulu’nda Ortak Motifler*” **Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı**, İstanbul, 1994.
- KARA, Mehmet, **Türkmence**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.
- KARAHAN, Abdülkadir, “*Horasan Kültürünün Anadolu Türk Kültürünün Gelişmesine Etkileri*”, **Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri**, İstanbul, 1980.
- KAYAALP, İsa, “*Kânî*” maddesi, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.24, İstanbul, 2001.
- KAZIMOĞLU, Samir, **Türk Toplulukları Edebiyatı I**, Ecdad Yayınları, Ankara, 1994.
- KURNAZ, Cemal, **Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.
.....; **Hayâlî Bey Divânı’nın Tahlili**, MEB. Yayınları, İstanbul, 1996.
- (KOMİSYON), **Magtymguly**, Türkmen Döwlet Neşiryat Gullugy, Aşgabat, 2008.
- KÖPRÜLÜ, Fuad M., **Edebiyat Araştırmaları I**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
.....; **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1993.
.....; **Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2009.
- KÖKSAL, M. Fatih, **Klasik Türk Şiiri Araştırmaları**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
.....; “*Klasik Edebiyatımızı İsimlendirme Meselesi*”, **Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, S.2, 1996.
- MENGİ, Mine, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.
- TARLAN, Ali Nihat, **Şeyhî Divanını Tetkik**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, C.X, “*Halkın Ruhi Hazinesi*” maddesi, Ankara, 1998.
- TEMİZKAN, Mehmet - Adilhan ADİLOĞLU; “*Fazilet-nâme ve Baba Rövsen’de Hz. Ali Tasavvuru*” **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S.48, Kış, 2008.
- TÜRKMEN, Fikret, “*Mahtumkulu ve Tasavvuf Anlayışı*”, **E.Ü. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, S.1, İzmir, 1996.
- YAZAR, İlyas, **Kânî Divanı**, T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2012.
.....; **Kânî Divanı (Tenkitli Metin ve Tahlil)**, Libra Yayınları, İstanbul, 2010.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, “**Türkler ve İslamiyet**” İlgı Yayınları, İstanbul, 2011.
- YAZBERDİYEV, Almaz, **Doğu’da Matbu Yayınların Tarihi**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005.